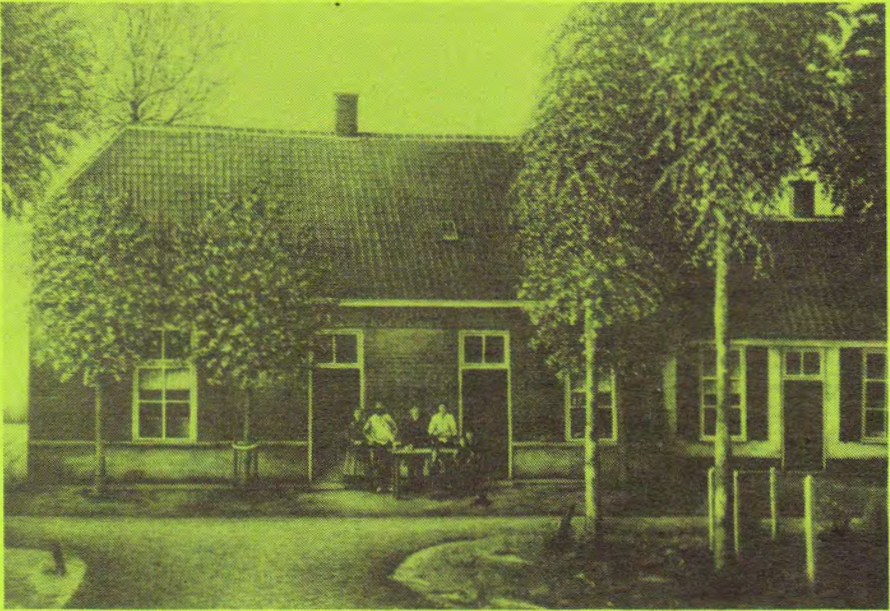

29 DEC. 1994 / 1396

ROSMALLA

Jaargang 4
Nummer 4
December 1994

In dit nummer o.a.:

- Burgersgier en Maasdonkje
- Der Busgerbeemde
- Kamp Vught in 1944

COLOFON

Rosmalla (ISSN 0925-2894) is een uitgave van de Heemkundekring Rosmalen en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie:
Mari van de Ven
Harry Coppens

Redactieadres:
Stationsstraat 8
5241 EE Rosmalen
tel. 04192-18349

Leden en donateurs ontvangen *Rosmalla*. Donateurs betalen minimaal f 25,- per jaar. Abonnees (voor minimaal één jaar) betalen f 25,- per jaar (postabonnees f 35,- per jaar), over te maken op het bankrekeningnr. van de Heemkundekring, onder vermelding van: "abonnement *Rosmalla*".

Bankrekeningnr.: 18.45.43.444 (Rabobank Rosmalen, postgiro van de bank: 1099372) ten name van Heemkundekring Rosmalen, Deken Fritsenstraat 53, 5243 VM Rosmalen.

De meeste oude nummers van *Rosmalla* en *Rosmalla Extra* zijn nog verkrijgbaar op het redactieadres.

Bestuur:

Th. Derksen, voorzitter, Weidestraat 15, 5241 CA Rosmalen. Tel. 04192-12591

A.J. van de Ven, 1e secretaris, M. Nijhoffstraat 8, 5242 CV Rosmalen. Tel. 04192-14094

J.W. Westerlaken, 2e secretaris en contactpersoon, Venstraat 53, 5241 CD Rosmalen, Tel. 04192-13562

Sj. Hoedemakers-van der Sluis, penningmeester, Deken Fritsenstraat 53, 5243 VM Rosmalen. Tel. 04192-17366

H. de Werd, archief, Hintham 127, 5246 AE, Tel. 073-415914

Copyright © 1994 Heemkundekring Rosmalen.

Zonder toestemming van redactie en / of bestuur mag niets uit deze uitgave worden overgenomen.

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud der ondertekende artikelen. Aan deze artikelen zal ook nooit iets veranderd worden zonder overleg met de auteur(s). Foto's en andere illustraties worden te allen tijde teruggezonden; teksten op verzoek.

Kopij voor het volgende nummer inleveren vóór 1 februari 1995.

Bij de voorplaat: Stationskoffiehuis van de familie Van Druenen te Rosmalen. Tegenwoordig vindt men hier het pand van Van de Veer wooninrichting.

VAN DE REDACTIE

In deze laatste *Rosmalla* van 1994 hebben we het eindelijk eens voor elkaar gekregen om veel artikelen van verschillende leden te plaatsen. De ervaring leert echter dat een dergelijk compliment betekent dat we in het eerste nummer daarna weer met onze traditionele auteurs aan de slag moeten. We hopen echter dat dit deze keer niet het geval zal zijn. Wij van onze kant zullen er werk van maken om in ons eerste lustrumjaar de *Rosmalla* een wat moderner uiterlijk te geven, en we hopen erop dat U ons voor dit lustrumjaar veel artikelen verschaft.

In het laatste nummer van *Rosmalla* (september 1994, nummer 3) is op pagina 15 een fout geslopen, waarop de heer W.Chr. Gloudemans ons heeft gattendeerd. Op de foto zien we niet Kerkmeester Van 't Hooft, maar zijn vader zaliger, de heer A. Gloudemans, Hintham 117 te Rosmalen. Onze excuses hiervoor. Verder is deze *Rosmalla*, naar wij geloven, meer dan lezenswaard.

De redactie.

HET TOPONIEM DER BUSGHERBEEMDE 1

Wim Veekens

Deze veldnaam treffen we reeds in 1348 aan, als een zekere Gossuinus dictus Cnode een stuk beemd verkoopt aan Ghiselbertus dictus Samencope vander Nywerkeirken: *twee bunder beemd achter Roesmalen dictus Der Busgherbeemde, grenzende aan het erfgoed van het klooster Porta Coeli*¹. In het jaar 1352 wordt ditzelfde stuk beemd ook weer *Der Busgherbeemde* genoemd. Het wordt dan gekocht door Willelmus dictus Helse van Bruggen².

We zullen het in deze aflevering hebben over het bestanddeel *beemd*.

Etymologie

Volgens Lindemans is *beemd* ontstaan uit **bi-hamiti, bi-hemedi*, d.w.z. uit het voorvoegsel *bi* ("om") + *hamethe, hemedede*, vgl. Middelnederlands *hamei(de)* "slagboom". Voor hem betekent *beemd* oorspronkelijk: "omsloten ruimte"³.

Gysseling ziet in *beemd* een samenstelling van *ban* "verordening, ban" + *maad, made, meed, mede* "hooiland". De betekenis zou dan oorspronkelijk geweest zijn: "het banhooiland, het gemeentelijk hooiland"⁴. In een later verschenen opstel omschrijft hij *banhooiland* wat nauwkeuriger: "het door de heer aan de gemeente toegewezen hooiland, te vergelijken met banmolens enz."⁵

De Duitse plaatsnaamkundige Dittmaier gaat van het Middellatijn uit. Hij

beschouwt het Nederlandse *beemd* en de Rijnlandse vormen *Bemden*, *Banden*, *Bind*, *Beent* als ontleningen aan **banimentum*, *banementum* "Heuwiese, die zeitweise gegen Beweidung gebannt, gesperrt war" (=hooiweide die van tijd tot tijd, om beweiding tegen te gaan, gesloten was, WV)⁶.

Betekenis

Van Dale geeft de volgende betekenissen van *beemd*: "1. vlak, waterrijk land, inz. weiland; 2. (m.v.) vlakke landstreek; 3. (dicht.) wandeldreef, bebloemd veld, landschap in het alg. (m.n. in het m.v.)."⁷

Het WNT geeft o.a. de volgende omschrijving: "*Beemd*, *bemd* wordt bij Kiliaen (=Vlaming uit de 16de eeuw, WV) vertaald met 'pratum, ager ex quo foenum percipitur' (= weide, stuk grond waaruit hooi wordt gewonnen, WV) (...) In de Middeleeuwen en later was het voornamelijk: grasland, hetzij wei- of hooiland, vaak met het denkbeeld van aan of bij water te zijn gelegen. In die meer eigenlijke opvatting thans nog gewestelijk."⁸

Volgens het WBD is in het dialect *beemd* nog "een laaggelegen weiland, overwegend gebruikt voor de hooiwinning."⁹

Lage ligging / drassigheid

We onderstrepen deze reeds boven vermelde eigenschappen nog eens met twee Brabantse voorbeelden.

- "Onder een *beemd* verstaat men in de Brabantse Kempen een laaggelegen terrein (...) dat zo goed als altijd langs een stromend water(tje) ligt (...) en waarop gewoonlijk hooi gewonnen wordt (...). Uiteraard staan deze beemden in het najaar, de winter en het voorjaar onder water (...)."¹⁰

- "De beemden waren vanouds zeer moerassig: in de wintermaanden stonden ze vrijwel steeds onder water. De bodem was te weinig draagkrachtig voor beweiding: het vee zakte er in weg." Het kon zelfs gebeuren dat men het hooi met zgn. burries (=hooiramen) uit de beemden moest dragen, omdat men er met paard en wagen niet op kon komen.¹¹

Bestemming / gebruik

Of het nu om gemeenschappelijk land of om privébezit gaat, *beemd* werd in de eerste plaats gezien als een stuk grond waarop men hooi kon winnen. Het kwam voor dat een *beemd* twee keer werd gemaaid: het tweede gewas of de tweede snee /d'n twidde sneej/ heet(te) in het Nederlands *etgras*, *etgroen* of *toemaat*. In Rosmalen en omgeving sprak/spreekt men liever van /d'n eime(n)t/, een woord dat aan het Nederlands *eimat* beantwoordt. Waarschijnlijk is *eimat* ontstaan uit *etmat*, waarbij *et*, net als in *etgras*, *etgroen* en *etmaal*, de betekenis draagt van "wederom, terug": *mat* hoort bij *made* = "weiland, hooiland", dat verwant is met het werkwoord *maaien* (vgl. het Engelse *meadow* = "weiland").¹² En zo zijn we weer terug bij de etymologie -gedeeltelijk althans- van het woord *beemd* (zie *ban-made*

onder "Etymologie").

Na de hooitijd werd de beemd, indien de bodem tenminste niet te drassig was, als graasland gebruikt.

In latere tijden slaagde men er meer en meer in om de waterrijke of 'waterzieke' beemden te ontwateren en deze zodoende beter geschikt te maken als weide. Zo is het te verklaren dat in de loop van de tijd het woord *beemd* zijn oorspronkelijke betekenis heeft verloren en stilaan vervangen is door *weide*.

Beslotenheid

In een van de etymologieën van *beemd* (namelijk **Bi-hamithi*) hebben we gezien dat in *beemd* (*beemt*, *bempt* in het Middelnederlands) het element van "afgesloten ruimte" zit. Voor de plaats Lommel (B.), onder Valkenswaard, heeft men, wat het "gesloten karakter" van beemden betreft, verklaard dat beemden hooilanden waren waaruit het loslopend vee moest worden geweerd (= afsluiting) en dat deze percelen "ingesloten" lagen / liggen in "een smalle strook tussen de waterlopen en (meestal, voor Lommel althans, WV) de heivelden".¹³ Voor het Belgische Hoogstraten (en het Nederlands-Belgisch grensgebied), heeft men vastgesteld dat beemden nogal dikwijls "omplant [zijn] met canadabomen of struikgewas. Ook een andere afsluiting wordt soms gebruikt".¹⁴ (Vgl. ook nog hieronder, i.c. Lommel, waar over de houtwal als afsluiting gesproken wordt).

Bezitsverhoudingen

Aanvankelijk waren beemden, evenals heide, in gemeenschappelijk bezit. De heer gaf de (dorps)gemeenschap het recht om hooi te winnen, of na de hooitijd, als tenminste de gesteldheid van de bodem het toeliet, het recht deze beemden te beweiden. Nogal wat gemeenschappen kenden vroeger allerlei reglementen omtrent het gemeenschappelijk grondgebied. Hiervoor gebruikte men onder meer de 'keurboeken' en de zogenaamde 'costuymen ende ordonnantiën'. Hierin werd o.a. geregeld hoe de verschillende gemeenschappelijke gronden, zoals heide

Zuring of zuurkel. Zuring groeit voornamelijk op natte en zure (beemd)gronden. Uit.: R. Dodoens (Dodonaeus), *Cruideboek*, 1554, 1555².

en beemden, benut mochten worden en/of wanneer ze opengesteld waren, hoe de landerijen e.d. afgesloten of omheind moesten worden, hoe de wegen aangelegd en onderhouden moesten worden, enz. Kortom, verordeningen, 'keuren' e.d. kunnen ons veel leren over hoe met name de agrarische toestanden waren.¹⁵

Op het gemeenschappelijk gebruik van de beemden /bl:mt/ wijst bijvoorbeeld een naam als *Gemene Beemd*. In onze fichesverzameling van veldnamen van Boxtel en enkele buurgemeenten treffen we dit toponiem o.a. in Kasteren aan, een buurtschap tussen Liempde en Boxtel: *die gemeijn beemt (naast) die Dommel, (naast) dat Waterschap, in loco dicto Casteren* (1402, BP.R.1183, f60v).

Toch kan men van de veronderstelling uitgaan dat beemden reeds vroeg in particuliere handen zijn overgegaan, juist met het oog op de hooiwinning. Met betrekking tot de beemden / hooilanden in andermaal Lommel (vanaf 1843 voorgoed bij België horend, daarvoor deel uitmakend van Noord-Brabant), is opgemerkt dat "in tegenstelling tot de akkers het hooiland veel vroeger particulier bezit [werd] en er een houtwal rond de percelen [kwam]."¹⁶ Chr. Buiks, kenner bij uitstek van de toponymie van de Baronie van Breda, zegt in een van zijn publikaties: "*beemd* is de meest gebruikte benaming voor hooiland in particulier bezit."¹⁷

Een jaar of vier geleden spraken we een oud-agrariër uit Boxtel die ons het een en ander vertelde over zgn. *rijdende beemden*, /re:j@nd@ bl:mt/. Het kwam erop neer dat dat beemden waren die gewoonlijk ieder jaar, soms om de twee jaar, een andere gebruiker hadden om, zo zei hij, "gesteggel over gras en hooi" te voorkomen. Uit verder onderzoek bleek al gauw dat *rij(d)ende beemden* een begrip was dat in Noord-Brabant en Belgisch Brabant (incl. de provincie Antwerpen) eeuwenlang gebruikt is bij de exploitatie van beemden. Zo staat in een oorkonde uit 1433 de formule: (*een beemd*) *die rijdt ende wijsse alle iaer*.¹⁸ In een Buxtelse akte uit 1475 staat de zinsnede: *dat tyende gedeelt in eenen beemt aen die Roent, geheiten den ouden beemt.... riende over d'ander jaar in een stuck beems geheiten den langen beemt* (Boxt. RA, R.55, f224). Meuwese citeert, naar aanleiding van de Erpse naam *Rijbeemd*, een in het Latijn geschreven fragment uit een Bossche schepenakte van 1522, alwaar *rijen* "wisselen van percelen" betekent: *ex petia terrae prati que annuatim dividitur quod exponitur theutonice rijdt*, d.w.z. "uit een stuk land [eigenlijk: stuk beemd-land, WV] dat jaarlijks verdeeld wordt, wat in het Diets [=Nederlands, WV] genoemd wordt *rijdt*."¹⁹ Naar de mening van Lindemans zijn de *rijdende beemden* - hij spreekt van *wisselmeersen* (*meers* = *beemd*, WV) - een herinnering aan de vroegere gemeenschappelijke exploitatie ("uitbating") van gronden die jaarlijks van gebruiker verwisselden.²⁰

Schönfeld maakt duidelijk wat onze zegsmaan met "gesteggel over gras en hooi" bedoelde: "Wanneer bij gemeenschappelijk grondbezit telkens dezelfde stukken aan dezelfde boeren ten gebruike zouden worden gegeven, zou dat bij verschillende kwaliteit van het land tot grove onbillijkheden leiden; vandaar dat men in verschillende streken het systeem van de wisselweiden toepaste..."²¹

De beste omschrijving van wat *rij(d)ende beemden* waren, lijkt ons die van de eerder genoemde oud-pastoor van Erp, Meuwese: "Beemden waren meestal tussen meer eigenaars en pachters verdeeld. 't Was voor de gebruikers niet onverschillig, welk deel van de beemd (het voorste of het achterste blok)²² zij in gebruik hadden. Daarom werden de percelen jaarlijks verwisseld, wat men *rijen* noemde."²³

Wordt vervolgd

Voetnoten

1. A. Kappelhof, Het Archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch. Regesten van oorkonden, 's-Hertogenbosch, 1980-1991, regestennr. 302.
2. Idem, regestennr. 346.
3. J. Lindemans, Toponymische verschijnselen, II, Brussel, 1946, blz. 42-45; M. Schönfeld, Veldnamen in Nederland, Arnhem, 1950, 1980², blz. 17.
4. M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), I, Tongeren, 1960, blz. 114.
5. Idem, Inleiding tot de toponymie, vooral in Oost-Vlaanderen, in: Naamkunde, jg. 10, 1978, blz. 23.
6. H. Dittmaier, Rheinische Flurnamen, Bonn, 1963, blz. 23.
7. Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, 3 dln, I, 's-Gravenhage, 1984¹¹, blz. 269.
8. Woordenboek der Nederlandsche Taal, II, eerste stuk, 's-Gravenhage - Leiden, 1898, kolom 1295.
9. A. Weynen - J. van Bakel e.a., Woordenboek van de Brabantse dialecten, I, Nijmegen?, 1967-1986, blz. 215.
10. A. de Bont, Dialekt van Kempenland, III, Assen, 1969, blz. 15.
11. C. Buiks, Veldnamen in Rijsbergen, VI, Rijsbergen, 1990, blz. 11.
12. P. van Veen, Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden, Utrecht - Antwerpen, 1989, blz. 231; J. de Vries / F. De Tollenaere, Etymologisch woordenboek, [Utrecht], 1991, 15de druk, blz. 130.
13. V. Mennen, Van Vriesput tot Klein Duitsland. Acht eeuwen Lommelse plaatsnamen, Lommel, 1992, blz. 240.
14. L. Hermans, Toponymie van Hoogstraten, Hoogstraten, 1967, blz. 160.
15. J. Helsen, in Feestbundel H.J. Van de Wijer, I, Leuven, 1944, blz. 120.
16. V. Mennen, blz. 239.
17. C. Buiks, blz. 11.
18. A. Kappelhof, regestennr. 1868.
19. A. Meuwese, Erp, gemeente en parochie, 's-Hertogenbosch, 1955, blz. 121.
20. J. Lindemans, Toponymie van Opwijk, 's-Gravenhage, 1931, blz. 162.
21. M. Schönfeld, blz. 165-166.
22. Vgl. *(De) Blokken(weg)* in de Rosmalense polder!
23. A. Meuwese, blz. 121.

NOVEMBER OFTEWEL DE SLACHTMAAND

Harry Coppins

Van oudsher staat de novembermaand bekend als de slachtmaand, als de maand

waarin het vetgemeste varken werd geslacht. Momenteel is huisslaching zo goed als verleden tijd evenals het gebruik van de naam *slachtmaand*. Trouwens alle tweede namen van de maanden zijn ze goed als verleden tijd. In plaats van de gebruikelijke namen sprak men te beginnen bij januari van *louwmaand* (*looimaand*), *sprokkelmaand*, *lentemaand*, *grasmaand*, *bloeiimaand*, *zomermaand*, *hooimaand*, *oogstmaand*, *herfstmaand*, *wijnmaand*, *slachtmaand* en *wintermaand*.

Huisslacht is thans zoals reeds gezegd uitzonderlijk te noemen. De tijd dat zowel bij de boer als bij de arbeider (die toen meestal de kost verdiende op de boerderij) er alleen vlees op tafel kwam, dat afkomstig was van het eigen slachtvarken, ligt al jaren achter ons. En in tegenstelling tot vandaag, nu vet in het verdoemboekje staat - zij het dat die tendens ook al voor de oorlog duidelijk aanwezig was - kon het varken niet vet genoeg zijn. Toen echter in de oorlogsjaren schraalhans koning was, werden de pondjes vet duur betaald.

In de vooroorlogse jaren werd vol verlangen uitgezien naar de slacht van het vetgemeste varken. Men was door de voorraad heen en men keek met begerige ogen naar de in blakende gezondheid verkerende dikzak, die van alle kanten voedsel kreeg aangereikt niet beseffend, dat het hiermede zijn eigen doodvonnis vroegtijdig tekende. En zijn dood, die voor het tot aan die dag geliefde en vertroetelde dier onbegrijpelijk moet zijn voorgekomen, bracht bij geen van zijn huisgenoten droefheid, doch alleen maar vreugde teweeg. Ik kan me nog altijd herinneren hoe ik bij een bezoek aan een op leeftijd zijn de buurman door hem

werd verzocht even een blik te werpen op het vetgemeste varken. Het lag nog heerlijk ontspannen na te genieten van zijn overheerlijk maal en gunde ons geen blik waardig. Toen ik opkeek naar mijn buurman zag ik hoe zijn blikken zich vol trots en bijna in trance hechtten aan het varken, waarbij druppeltjes kwijl opdoken bij zijn mondhoeken. Ik had het idee dat het varken meer op ging in hem dan hij in het varken. Dat de slachtijd de enige periode van het jaar was, waarin vers vlees werd gegeten, speelde met dit vooruitzicht voor ogen uiteraard ook een rol. Hoe groot en zwaar - midden- of lichtgewicht - het te slachten varken moest zijn, hing in sterke mate af van de bedrijfsgrootte en het aantal gezinsleden. Boeren met een groot gezin mestten soms twee jonge varkens of een al te oude zog (zeug). Een te oud varken, dat *skon aon de haok* wel een vijf à zeshonderd pond kon wegen, was echter wel wat aan d'n taaie kant. Voor alles ging het de boer niet om lekker, dus mager spek, maar lag de nadruk duidelijk op een varken dat hem voorzag van dik vet spek. In onze dagen wordt de slager dat dik vet spek aan de straatstenen niet kwijt. In onze huidige maatschappij, waarbij voor velen de lichamelijke inzet bij het verrichten van werk nauwelijks vergelijkbaar is met de arbeidsintensieve werkwijze en de langdurige werktijden van de vooroorlogse tijd, is de vraag naar vet spek begrijpelijkerwijze sterk geslonken.

Na deze inleiding stappen we over naar de *dag des oordeels voor het varken*, de dag waarnaar het hele gezin reikhalzend had uitgezien. Na maandenlang mesten, waarbij het beste voor het varken niet goed genoeg was, was nu voor het varken

het ogenblik aangebroken om zijn goede gevers een wederdienst te bewijzen. Zonder het te bevroeden werd het naar de slachtbank geleid, waar het meedogenloos werd gekeeld door een vakkundige slachter. Dit alles speelde zich jaarlijks af in de maanden november en december, maanden die hiervoor bij uitstek geschikt waren. Natuurlijk waren voor deze hoogtijdag de nodige maatregelen getroffen. De hoofdrollen voor dit slachtfestijn waren weggelegd voor het varken en de slachter. De slachter was in het algemeen een man die het slachten als

beroep had. Met hem werd het tijdstip van de slacht afgesproken. Het was zaak dat er een flinke hoeveelheid water aan de kook was op het moment dat het varken zeltogend afscheid nam van zijn aardse leven. Dit kokendhete water was nodig om het varken van zijn haren te ontdoen. Allereerst kreeg het niets vermoedende varken een touw om zijn achterpoten gebonden en vervolgens werd het met een schietmasker in zijn kop geschoten, waardoor het buiten bewustzijn geraakte. Met een steekmes, een mes met een groot lemmet, werd het varken diep tot in het hart gestoken. Als men ook bloedworst wilde maken werd het bloed opgevangen. Was het varken eenmaal uitgebloed dan werd het meteen daarop onthaard. Met het kokende water dat in een ketel of kan zat, werden telkens kleine stukjes huid overgoten en meteen met een daarvoor bestemde krabber van haren ontdaan. De juidige toeschouwers uit de buurt werden soms uitgedaagd om als eerste het varken zijn gat te kussen. De winnaar kreeg het *stertje* (of kuster). Meer gebruikelijk was het echter dat de winnaar de blaas kreeg. Deze werd dan

opgeblazen en daarna opgehangen in de schouw om te drogen, zodat hij met vastenavond bevestigd kon worden op een jampot, die dan dienst deed als rommel- of foekepot. Bij het rondgaan langs de huizen, waarbij men probeerde wat geld (ook wel snoep) op te halen, zong men:

Jan 't is vastenavond
We komen niej thuis vur t'aovend
T'aovend in de maneschijn
Als vader en moeder naor bed toe
zijn
Dan dansen wij op ons klompen
Hoog op onze klompen
Hoog op ons fiedelfluit

Zo is ons liedje uit
Koekenbakkerij (2x)
Geef me 'n cent, dan gao'k vorbij
Ik heb gezongen en niks gehad
Snij mar 'n stuk van 't verke z'n gat
Snij mar diep
Snij mar in munne vinger niet.

Was het varken volledig onthaard, dan werd het met de achterpoten op een ladder gebonden en met vereende krachten tegen een muur gehesen. Men sprak in dezen van een geleerd varken. Het is natuurlijk wel uitzonderlijk eerst na je dood geleerd te worden. Meestal werd het dan tentoongesteld tegen de achtergevel van het huis, zodat eenieder gratis kon genieten van *dè skon schilderij of portret*, zoals men dat noemde. Dit alles natuurlijk tot meerdere eer en glorie van de trotse eigenaar. Dan werd het beest van onder opengesneden en werden alle organen verwijderd. De darmen gingen apart in een ketel of bak. De andere organen, longen (loos), lever, hart en milt werden in een bak met koud water gezet. Nog dezelfde avond gingen tong,

lever, hart en loos in een ketel op het vuur om gekookt te worden. Meestal werd er van de lever en loos wat achtergehouden. Dit werd op diezelfde avond gebakken, zodat het hele gezin zich te goed kon doen aan wat men *vorsigheid* (van

versheid) noemde. Dan werd het varken opengekliefd, zodat het bijna in twee stukken uiteenviel. De reuzels (het vet) werden er uitgewipt en naar de buitenkant gebracht om op te stijven. Voor de slager zat zijn werk er voor die dag op. Meestal werd er dan een borrel gedronken, maar moest hij elders nog gaan slachten, dan volstond hij met een *bekske* (kop) koffie. Voor hij vertrok, schatte hij hoeveel zout hij nodig had om het spek en de hammen in te zouten en sprak af hoe laat hij de volgende dag zou komen om het varken af te houwen (in stukjes snijden naar voorkeur). Het varken op de leer bleef tot laat in de avond buiten staan om goed op te stijven, maar voor de nacht moest het binnen gehaald worden. Betrof het een zware jongen, dan kwamen sterke burens goed van pas. Diezelfde avond nog werden de darmen schoongemaakt. Ze werden menig keer geschrapt en gespoeld en uiteindelijk binneste buiten gekeerd en in een bakje met zout gelegd. Ze waren nu gebruiksklaar, zodat de volgende dag de worst erin gefrut kon worden. Als de slager dan de volgende dag kwam, kon het grote werk beginnen en werd het varken afgesneden. De beide helften werden op een grote tafel in *d'n herd* gelegd en in allerlei onderdelen verdeeld. De belangrijkste stukken waren de vier zijden spek en de twee hammen. De rest werd naar wens in stukken en stukjes gehakt. In de kelder stond de spekkuij, waarin het spek en de hammen werden gelegd, die vervolgens door de slager werden ingezouten. Hiermee was voor hem de kous af. En na nog even een *bekske* koffie of een borreltje geconsumeerd te hebben, verzamelde hij al zijn spullen en met een "tot volgend jaar dan maar weer" fietste

hij het erf af om elders zijn werk van barmhartigheid voort te zetten. Had de slager eenmaal zijn hielen gelicht, dan was er voor *moeder de vrouw*, geassisteerd door haar dochter(s), werk aan de winkel. De kop van het varken werd meestal in zijn geheel verwerkt tot zult. Eventueel werd dit aangevuld met stukjes zwoerd (ritssluiting), oren en longen. Dit alles werd gaargekookt en in schaaltes of kommetjes gedaan. Op sommige plaatsen werden de reuzels geheel of gedeeltelijk gezouten en in de schouw gehangen om gerookt te worden en later voor van alles en nog wat gebruikt te worden. Maar meestal werden de reuzels met het krans- en niervet in stukjes gesneden en gesmolten boven het vuur. dit goot met dan door een vergiet, dat op een Keulse pot stond. De nog vaste delen, de *kaojen*, (kaantjes) bleven in het vergiet achter. Deze werden dan later weer opgebakken, zodat ze krokant waren. Bij het opbakken kwam er weer nogal wat vet vrij. Hierin sopte men een snee rogge- of tarwebrood en voegde er nog wat *kaojkes* aan toe. Soms werd er ook nog wat witte suiker overheengestrooid. Maar met of zonder suiker was het zonder meer een lekkernij te noemen. Ook werden de *kaontjes* soms bewaard om in de balkenbrij verwerkt te worden. Van de lever werd leverworst of leverpastei gemaakt. Heel vroeger, toen er nog niet geweekt werd, zoutte men de ribben, de rug, de hielen en de poten in, en vervolgens gingen ze in de kuip bij het spek en de hammen. Het steriliseren van de slacht was een hele vooruitgang, maar bracht wel veel werk met zich mee. Wat gebraden moest worden, werd flink aangebraden en in de weckfles gedaan. Wat gekookt moest worden, werd bijna gaar gekookt en dan in de fles gedaan. De organen werden gekookt en van het nat werd met toevoeging van kruiden (nagelkruid, rommelkruid), boekweit-, rogge- en tarwemeel balkenbrij gemaakt. Als het al helemaal opgestijfd was, werd het in schijven in een pan gesneden, hetgeen een stevige en zeer smaakvolle kost opleverde. Ook werd in die tijd niet vergeten de pastoor een *kerremenij* (ribkarbonade) of een ander smaakvol deel van de gehangene te bezorgen. De pastoors waren in die dagen uitermate actief. Naarstig struinden zij de omgeving af naar de in die dagen op vele plaatsen in vol ornaat tentoon gestelde schoonheden. Al rondfietsend over moeilijk berijdbare weggetjes ontgingen de pastoor de *geleerde* varkens niet. Ontwaarde hij zo'n hangend zwijn, dan fietste hij de *misse* op en sprak lovende woorden tot de eigenaar over het *skon* portret dat tegen de achtergrond van het huis leunde. De loftuitingen aan het adres van het varken, hoe *geleerd* dat ook mocht zijn, werden door de boer maar al te goed begrepen en leverde de pastoor, zonder er letterlijk om gevraagd te hebben, meestal het reeds vermelde, gewenste resultaat op.

Rest mij te vermelden dat ik veel dank verschuldigd ben aan mijn oudste zus in Dronten, die de ondankbare taak van een soort reservemoeder was toebedeeld. Met haar kennis die zij toen heeft opgedaan, heeft zij mij de nodige informatie over het slachtgebeuren verschaft. Ik alleen zou het waarschijnlijk niet verder gebracht hebben dan de beginfase van het slachten. Van de rest had (en heb) ik alleen maar oppervlakkige kennis. En wat de eindfase betreft, heb ik mij

voornamelijk beperkt tot het consumeren van de culinaire genietingen, waar ik nog altijd met een zekere weemoed aan terugdenk. Maar eveneens dank ik de heer Jan van de Tillart, slager uit Vorstenbosch, die onmiddellijk bereid was zijn foto's voor dit artikel ter beschikking te stellen, alsmede aan de tipgever Ruud Sikkers, de bekende scharrelslager uit Rosmalen.

KAMP VUGHT ZOMER 1944

Gonny Groenier-Fernandes

Zomer 1944: 4 jaar Duitse bezetting. Praktisch niets te eten: alles op de bon. In Den Haag aten we tulpenbollen. Nadat het giftige hart eruit was gehaald, moesten de bollen worden gekookt en het was nog lekker ook! Van een vriendin, die in Utrecht woonde, ontving ik illegale krantjes die bij ons de moed erin hielden. Nooit liet ik thuis iets liggen, want als er huiszoeking zou worden gedaan, zouden de Duitsers mijn moeder ook meenemen en dat zou ik mezelf nooit vergeven. Mijn Utrechtse vriendin had mij bij de laatste zending illegale krantjes een brief gestuurd, waarin ze vroeg mensen te zoeken die ook illegale krantjes zouden willen ontvangen. Ik antwoordde haar, feliciteerde haar met haar verjaardag en sprak de hoop uit dat haar volgende verjaardag in een vrij Nederland zou zijn. Op de achterzijde van de brief vermeldde ik de namen en adressen van tien mensen die graag de illegale krantjes wilden ontvangen. Op weg naar huis belde ik bij een andere vriendin aan om een snoepbonnetje te kopen. Zoals reeds opgemerkt: alles was op de bon, dus ook snoep. De man die de deur open deed, hoorde daar ook helemaal niet thuis. Iets klopte er dus niet. Aangezien mijn vriendin zwaar in de illegaliteit zat, vroeg ik naar haar jongere zusje Ada, dat nog te jong was om iets illegaals te doen. "Komt U binnen", zei de man. "Nee", antwoordde ik, "ik wil alleen maar tegen Ada zeggen dat ik vanavond niet naar de Spaanse les ga" (ik had helemaal geen Spaanse les!). "U komt binnen", zei de man, en hij draaide zijn revers om, waar een plaatje van de SD op zat. Deze man was een Hollander die dus met de vijand heulde. Wat moest ik anders doen dan naar binnen stappen? Hij pakte meteen mijn tas af en keek erin. Prijs: er zaten vijftien illegale blaadjes in. "O", zei ik, "die zaten bij mij in de brievenbus." "Ja", antwoordde hij, "die smoes ken ik. Die worden altijd in de brievenbus gevonden". Van de brief die ik mijn Utrechtse vriendin had geschreven, las hij de eerste bladzijde, lachte honend bij het zinnetje "volgend jaar in een vrij Nederland", deed de brief weer in mijn tas, met de opmerking: "De rest lees ik in het bureau wel." Ik dacht: "Wat er ook gebeurt, die brief *moet* uit mijn tas", want aan de achterkant stonden de namen en adressen van de mensen die illegale krantjes wilden ontvangen. Ik moest met hem mee naar het SD-bureau en we stapten in de tram. We stonden op het achterbalkon en

behalve wij tweeën stond er nog een jong meisje. Ik keek haar strak aan en met mijn lippen spelde ik: "Politie". Toen we bij het SD-kantoor aangekomen waren, stapte de landverrader het eerst uit. Ik hield mijn tas achter mijn rug, voelde waar de brief was, maakte er een propje van en smeed het op het achterbalkon. Ik keek om en het meisje knikte van ja. Het was een gok geweest, want het meisje had *verkeerd* kunnen zijn en de brief aan de SD kunnen hebben overhandigd. Maar het was Goddank goed afgelopen. De eerste die ik in de ondervraagkamer zag, was mijn vriendin bij wie ik een snoepbonnetje had willen kopen. Haar mond viel open toen ze mij zag. Je zag haar denken "Gonny is haar snoepbonnetje misgelopen." Omdat ik in het huis van mijn vriendin was opgepakt, was ik *verdacht*. Samengevat: haar broer en neef waren gefusilleerd en mijn vriendin kreeg *Kriegsdauer*, wat betekende dat ze tijdens de rest van de oorlog gevangen moest blijven. Ik had cel 444, een nummer dat ik mijn leven lang niet meer zal vergeten. Eenmaal per dag werden we *gelucht*. We moesten dan op de binnenplaats van de gevangenis gedurende tien minuten achter elkaar lopen met een tussenruimte van anderhalve meter, zodat we niet met elkaar konden converseren. Op een ochtend zei de (Nederlandse) wachtmeesteres, toen ze mijn 'ontbijt' kwam brengen (dit bestond uit één smerig smakende Duitse zure boterham): het meisje dat in de cel naast je zit, heeft een acute blinde-darmonsteking gekregen en is naar het ziekenhuis gebracht. "Ha", dacht ik, "zij een blinde-darmonsteking, ik ook een blinde-darmonsteking!". De volgende dag, toen de wachtmeesteres mijn celdeur opende, zei ik dat ik niet kon lopen van de pijn in mijn buik. Ze geloofde er (terecht) niets van en zei dat de dokter 's middags wel zou komen. Toen mijn vriendin mij tijdens het luchten niet zag, dacht zij dat ik was vrijgelaten. Ik had geen flauw idee of je bij een blinde-darmonsteking links of recht pijn in de buik moest hebben. Ik nam mij dus voor om te krijsen van de pijn als de dokter mijn buik zou voelen, of het nu links of rechts was. Het enige wat ik ooit van natuurkunde op school heb opgestoken, is: door wrijving ontstaat warmte. Toen de dokter mij dan ook een thermometer in de hand drukte, begon ik direkt dat ding aan mijn paardedeken warm te strijken. Op zijn vraag gaf ik de dokter de thermometer in zijn handen en vroeg met een angstig stemmetje: "Hoeveel is het, dokter?" "Nou", antwoordde hij, "dat is een flinke koorts: 39.2. "Goddank", dacht ik, "dat is gelukt." Ik werd meteen met de ziekenauto naar het ziekenhuis in Vught gebracht. Scheveningen was namelijk *Spergebiet* (de Duitsers dachten dat de geallieerden daar zouden landen). De gevangenen die er zaten, waren allen reeds naar concentratiekamp Vught geëvacueerd. Wanneer ze weer een stelletje gevangenen hadden verzameld, werden die allemaal naar Vught overgebracht. Ik werd per brancard in een ziekenauto vervoerd. De chauffeur en de man die naast mijn brancard zat, waren goede Nederlanders, maar ter controle reed er een Duitse soldaat in uniform mee. Toen we in Vught aangekomen waren, werd ik direct op een brancard naar de operatiekamer gereden. De chirurg, een Belg, zelf ook een gevangene, wilde mij opereren, maar ik zei dat ik onder geen enkele

voowaarde geopereerd wilde worden. "De beslissing ligt bij Uzelf", zei hij, dus werd ik afgevoerd naar de ziekenzaal, waar elf personen lagen. Alle personeelsleden in het ziekenhuis waren gevangenen, zowel de verpleegsters als de artsen. Elke ochtend wreef ik de thermometer warm, zodat ik steeds 'koorts' had. Alle patiënten die bij mij op de zaal lagen, waren reeds veroordeeld en hadden dus een nummer. Zij mochten daarom eens per week een brief en éénmaal in de twee weken een pakje van thuis ontvangen. Ik kreeg niets, hoewel mijn moeder mij - zoals ik later hoorde - acht pakjes heeft gestuurd die ik nooit heb ontvangen, want ze had alleen mijn naam op de pakketjes vermeld en de gevangenen waren allemaal onder een nummer ingeschreven. Dit heb ik nog het ergste van alles gevonden, dat mijn moeder zichzelf het schaarse voedsel, dat alleen op bonnen te koop was, ontzegde om voor mij koekjes en lekkere dingen te kunnen sturen. Ik had namelijk toen ik per brancard van de gevangenis Scheveningen naar Vught werd vervoerd, de jongeman, die naast mij in de ziekenauto zat, gevraagd naar mijn moeder te gaan en haar te vertellen, dat ik naar Vught was vervoerd. Dat heeft hij inderdaad gedaan. Ik bleef tien dagen in het ziekenhuis. Ik had de stommiteit gehad om niet in bed te liggen, toen de (Duitse) arts, die dagelijks kwam controleren, binnenkwam. Ik was n.l. even buiten in de zon gaan zitten. Toen hij mijn bed leeg vond, riep hij verontwaardigd: "die Fernandes muss heraus!" Dit betekende dat ik naar de *Scheveningse barak* moest. Daarin zaten de gevangenen van Scheveningen, die naar Vught waren overgebracht. De Scheveningse barak was berucht in het hele kamp. De leiding bestond uit drie gefrustreerde Duitse vrouwen, die ons op alle mogelijke manieren vernederden. Toen de vriendin, bij wie ik was opgepakt, mij zag binnenkomen, viel haar mond open van verbazing. Toen zij mij niet meer op de *luchtplaats* in Scheveningen had gezien, dacht zij, dat ik was vrijgelaten. En ineens ziet zij mij binnenstappen. Met haar vinger voor haar mond gaf ze mij te kennen niet te laten merken, dat wij elkaar kenden. Daar hield ik mij uiteraard aan. De doffe ellende begon nu pas goed. Wij moesten tien uur per dag *touw* draaien van papier. We kregen allemaal zweertjes tussen onze vingers. We stonden aan allerlei vernederingen, waarover ik liever zwijg, bloot. Wat we te eten kregen was mensonterend: 's morgens één smerige zure Duitse *boterham*, die ons ook in de gevangenis was uitgereikt; 's middags een waterige substantie, die *soep* werd genoemd maar nauwelijks zonder braakneigingen naar binnen kon worden gewerkt; 's avonds weer zo'n *smakelijke* Duitse mik als 's morgens. Als we naar het toilet moesten, zaten we daar met z'n tienden met alle stank van dien. In de Scheveningse barak waren we ongeveer met honderd vrouwen. Er was één grote slaapzaal met bedden driehoog boven elkaar. Pas 's avonds, als we om ± 20:00 uur naar de slaapzaal moesten, had ik de kans om de vriendin, bij wie ik was opgepakt, te vertellen wat er met mij was gebeurd. Ik vertelde haar echter niet, dat mijn *acute blindedarmontsteking* niet echt was, want dat was te gevaarlijk: iedereen kon meeluisteren. Op een dag kwamen er drie nieuwe vrouwen in onze barak. Ik voelde dat er iets

vreemd met hen aan de hand was. Ik wist niet precies wat, maar mijn instinct zei mij dat er iets niet klopte. Geen van de drie was het type, dat illegale handelingen zou hebben verricht. Op en dag vroeg ik aan de jongsdte van de drie, wat zij had gedaan om in de Scheveningse barak te terecht te komen. Haar antwoord was verbijsterend: ik heb syfilis en ik heb Duitse soldaten aangestoken, en dat wordt als sabotage beschouwd". Ik schrok me wild. Ik vertelde het meteen aan mijn vriendin en aan een paar medegevangenen, waarvan ik wist dat ze betrouwbaar waren en we besloten aan de *leiding* te zeggen, dat we weigerden op dezelfde wc's als de drie nieuwkomers te gaan zitten. Tot onze verbazing gingen ze daarmee accoord. Die drie kregen een vaste wc toegewezen.

De weken sleepten zich voort en alleen het gevoel voor humor kon ons moreel op peil houden. Het was een afschuwelijke situatie: tien uur per dag *papiertouw* draaien, constant honger lijden, dagelijks vernederingen slikken, al die weken in dezelfde kleding waarin we waren opgepakt, te staan en te zitten. Je zou het je ergste vijand niet toewensen. Op de zondagen hoefden we geen *touw* te draaien, maar kregen we naald en draad om de kogelgaten in de jasjes van de gefusilleerde mannen dicht te naaien. Ik noemde dit het toppunt van geestelijk sadisme. Eindelijk kwam de dag waarop de zaak van mijn vriendin zou worden behandeld. Aangezien ik in haar huis was opgepakt, moest ik ook worden verhoord. We kregen een *Sachbearbeiter* toegewezen. Goddank was dit een oudere, redelijke man en geen fanatieke jongeling. *Herr Schmidt* was zijn naam. Mijn vriendin en ik hadden ons verhoor op elkaar afgestemd, opdat we elkaar niet zouden tegenspreken. Het enige wat tegen mij was ingebracht, waren de illegale krantjes die de SD-kerel in mijn tas had gevonden. Ik hield vol dat ik ze in mijn brievenbus had gevonden en dat er immers bij huiszoeking **niets** was aangetroffen. Hij geloofde mij en besloot mij de volgende dag te laten gaan. Ik kon wel huilen van vreugde. De dag waarop ik werd vrijgelaten, was zes dagen vóór *dolle dinsdag* n.l. 30 augustus 1944. Dinsdag 5 september 1944 werd *dolle dinsdag* genoemd, omdat de Duitsers dachten dat de geallieerden Breda waren binnengevallen. Het hele strafkamp Vught werd toen daarom naar Ravensbrück overgebracht, althans de vrouwen beneden de 50 jaar. Iedereen die ouder was dan 50, werd doodgeschoten. Waarschijnlijk is het misverstand ontstaan omdat er in België een gehucht ligt, dat óók Breda heet. Mijn vriendin kreeg (zoals reeds eerder vermeld) *Kriegsdauer*. In haar huis was veel bezwarend materiaal aangetroffen. Ze vroeg mij dringend om als ik thuis was, contact met haar moeder op te nemen en te vragen of ze bij huiszoeking een verborgen kast hadden gevonden. Dit was uitermate belangrijk voor haar, want ze wist niet wat ze bij haar volgende verhoor moest toegeven of verzwijgen. We spraken af dat als de kast **niet** was ontdekt, haar koerd haar een paar pantoffels zou sturen waarop haar naam met wit garen zou worden geborduurd. Als de kast **wel** was ontdekt, zou haar naam met zwart garen worden geborduurd. Meteen na mijn thuiskomst zocht ik contact met haar moeder en vertelde haar wat er allemaal was gebeurd. De kast was **niet** ontdekt. Zo vlug

mogelijk stuurde ze haar dochter een paar pantoffels waarop haar naam met wit garen was geborduurd. Helaas heeft mijn vriendin de pantoffels nooit ontvangen. Hetzelfde wat mijn moeder met de aan mij verzonden pakketjes had gedaan, had haar moeder met de pantoffels gedaan, n.l. haar naam vermeld. Na de oorlog hebben we elkaar nog gesproken en herinneringen opgehaald. Ze heeft echter nooit willen spreken over Ravensbrück. Het enige wat ze zei, was: "Gonny vergeleken met Ravensbrück was Vught een paradijs!" En ik wist uit ervaring wat voor een hel Vught was geweest.

KINDERLIEDJES EN -VERSJES 6

Na de correcte nummering van onze serie hersteld te hebben, plaatsen wij dit maal een inzending met toelichting van E. en C. van Luytelaar-van der Engelen.

Uit mijn lagere schooljaren herinner ik me nog een zangbundeltje: "Kertsdozjntjes". Het woord zegt het al, de bundel bestond uit twaalf kerstliedjes en werd indertijd uitgegeven door Muziekhandel Malmberg 's-Hertogenbosch. Tijdens een verhuis moet er wat muziek verloren zijn geraakt. Ik heb er naar gezocht toen onze kinderen klein waren maar de muziek was niet meer in de handel. Ik herinner me gedeelten van twee liedjes:

- a O zie ze daar gaan in die donkere nacht,
dat tweetal zo stil en zedig
Sint Joseph.....????
- b Het is kinderen bedtijd, zegt Vader, vooruit
De kaarsjes moeten nu uit
Wie heeft er de beurt om te blazen vandaag
Het is de kleine ..... en die doet het zo graag (naam van een van de kinderen werd dan ingevuld)
Fuut, fuut, fuut, fuut, fuut, fuut...
.... blaast op de maat ze nu uit.

En nu zoet naar bed toe, zegt moeder heel zacht
Zegt het Kindje nog even goenacht
Nacht Jesu, wij moeten ook slapen thans gaan
Maar morgen steekt Moeder de kaarsjes weer aan
Zt, Zt, Zt, Zt, Zt zacht ... welterusten lief Kindje goenacht.

Nu ik zelf grootmoeder ben, zou ik het erg leuk vinden, bovengenoemd bundeltje met muziek weer in bezit te hebben. Mijn man herinnert zich nog een lied

(gedeeltelijk) dat in het lof gezongen werd. Hij was misdienaar in de St. Lambertuskerk te Eindhoven/Gestel:

O, zeg mij toch blanke Ciborie,
O, zeg mij toch wie Gij zijt
Als ik mijn moeder zie knielen,
Voor het Manna der zielen
O, dan is mijn hart recht verblijd.

Uit een oud prentenboek, dat te voorschijn kwam als ik in de twintiger jaren bij mijn grootouders logeerde:

a Moesje is boos op kleine Tom. Kijk dan ook eens aan hoe dom!
Met zijn klein onhandig pootje, gaf hij aan de kan een stootje,
Al de melk voor moeders thee, stroomnt eruit, o wee, o wee!
Hans en Nel gaan haastig likken, tot ze zich bijna verslikken.
Maar de kleine bruine Bob, vangt nog juist wat melkje op.
Net genoeg voor voor moeders thee, ze is ook wat blij ermee.
Tom krijgt nu ook weer een zoen en belooft het nooit meer te doen.
(Geïllustreerd met aangeklede poten aan de ontbijttafel)

Op een console stond een H. Hartbeeld, voorzien van een altijd brandend olielampje. Voor het slapen gaan moest daarvoor op onze knietjes het avondgebed geboden worden.

- b Ik ben een kindje klein, lieve Jezus laat mijn hartje rein,
Dat niemand daarin wone dan het zoete kindje Jezus alleen.
- c Welterusten lieve Heertje, welterusten lieve Vrouwtje
Welterusten lieve engeltjes zoet, bewaar vannacht;
Pap, mama, boertjes en zusjes goed.
- d *Heilige engel Sint Michiel, wek mijn lichaam, wek mijn ziel,*
Niet te vroeg en niet te laat. Als de klok ... uren slaat.
(Dat werd drie keer herhaald, zodat de engel Sint Michiel het goed gehoord heeft)
- e Als ik 's avonds slapen ga, volgen mij veertien engeltjes na:
Twee aan mijn rechterzij, twee aan mijn linkerzij
Twee aan mijn hoofdeinde, twee aan mijn voeteinde
Twee die over mij waken, twee die mij zullen wekken
Twee die mij wijzen ten hemelse pardijze.

f O Heer wil mij vergeven, al wat ik heb misdaan
Ik wil o lieve Jezus, beter doen voortaan
Wil voor mij herstellen, al wat ik misdeed
Het is o lieve Jezus, mij zo innig leed
Offer Uw Vader, voor mij Uw goddelijk Bloed
Elke keer één druppel, als uw kind misdoet
Opdat ik bij mijn sterven, alles heb voldaan
En met U verenigd, hemelwaarts mag gaan.

ROOFVOGELS AZEN OP ROSMALEN

Harry Coppens

Hoewel het met het vogelbestand in het algemeen al jarenlang droevig is gesteld, valt er de laatste tijd, wat de roofvogels betreft in ieder geval, inzake aantal en variëteit een duidelijk opgaande lijn te bespeuren. Voor eenieder die het milieu een warm hart toedraagt, moet dit zonder meer een heugelijk bericht zijn. Maar degene, die hun namen op de menukaart aangeprezen weten (en aangeprijsd) stellen deze belangstelling voor hen geenszins op prijs. Deze vogelvrij-verklaarden (niet te verwarren met zo vrij als een vogeltje) staan zich echt niet in rijen te verdringen om zich als vrijwillig slachtoffer aan te melden. De grootste bedreiging komt vanuit het westen waar de bekende Burgersgier, een in Rosmalen alom geminachte aasgier, die met een niet te stillen honger reikhalzend uitzielt naar de dag dat hij Rosmalen kan verslinden. Hij is duidelijk herkenbaar aan zijn grote, edoch zwakke snavel, oogt arrogant en is zeer lafhartig en onbetrouwbaar van aard. Voor ingewijden is deze informatie overbodig, daar hij bekend is als de bonte hond. In zijn nesthaarperiode heeft hij zijn aasgiereninstinct meesterlijk weten te verbergen en wierp hij zich zo maar op als dé verdediger tegen laffe aanvallen vanuit het Bossche. Maar nog maar nauwelijks overgevlagen naar 's-Hertogenbosch ontpopte zich zijn ware aard en huilde hij mee met de wolven in 's-Hertogenbosch. Deze cameleontrekjes, die onbetrouwbaarheid insluiten, zijn algemeen bekend. Omdat zijn nestgenoten momenteel weinig in de melk te brokkelen hebben, papt hij aan met soortgenoten met een andere inborst, hetgeen duidelijk waarneembaar is aan de paarse verkleuring van zijn vederdek. Men heeft hem al herhaaldelijk gesignaleerd bij de paarsen, waar hij op een tortelachtige manier pogingen aanwendt om in het gevlij te komen. Dat aasgieren in het algemeen zich voeden met aas, kadavers, moge als bekend worden verondersteld. De Burgersgier vergrijpt zich soms eveneens aan levende prooi. Vanuit het oosten wordt Rosmalen sinds kort belaagd door het z.g. Maasdonkje. Het behoort tot de sperwerachtigen en is wit aan de onderzijde mnet paarskleurige dwarsbanden. Na zich aanvankelijk

afzijdig gehouden te hebben, vertoont hij momenteel agressieve trekjes en probeert zijn territorium aan de oostzijde van Rosmalen uit te breiden. Zijn grote broer, die Rosmalen vanuit het westen bedreigt, heeft hem kennelijk geïnspireerd om ook een duit in het zakje te doen. In tegenstelling tot de Burgersgier behelpt hij zich niet met aas, maar werpt hij zich op klein gevogelte, alsmede op allerlei kruipend gedierte, dat zich qua grootte kan meten met de kleine vliegertjes. Sinds de samenvoeging van de twee gemeenten oostelijk van Rosmalen heeft het Maasdonkje een te grote broek aangetrokken en lonkt met begerige ogen en gekromde klauwtjes naar het voor hem verboden aangrenzende gebied. Een nederig vogeltje is met weinig tevreden en weet dat bij kleine vogels nu eenmaal kleine nesten horen. Bescheidenheid siert niet alleen de mens, maar ook het vogeltje. Aan een klein vogeltje past geen grote bek. De pogingen om wederrechtelijk Rosmalen of delen van Rosmalen in te lijven, roepen op tot een zich te weer stellen tegen belagers, die een aanslag plegen op wat ons dierbaar is. We zijn en blijven bereid om ons territorium met anderen te delen, maar aan landjepikken hebben we een broertje dood.

VAN KLOOSTER TOT PSYCHIATRISCH ZIEKENHUIS 10

J.M.C. Poelman

Het antwoord op meerdere van deze vragen is "dat doet men te Vadstena niet" of "te Vadstena doet men het zó". Het leven te Vadstena werd dus werkelijk beschouwd als richtinggevend voor alle andere kloosters der orde. Het is onmogelijk een glimlach te onderdrukken, als men de volgende vraag leest: vraag 129: "oft men is schuldich silentium te houden op den privaat?" Antwoord: "alderwijs sal men daer sterc silentium houden, nacht ende dagh, tallen tijden". Maar als men dan weer leest, dat zelfs in het klooster te Vadstena in Zweden in de winter op geen enkele plaats een vuur werd gestookt behalve in de keuken voor het bereiden der maaltijden, dan rilt men toch wel even, ook al mochten de Zusters in de winter hun mantel dragen met een schapenvacht gevoerd.

De algehele indruk, die het lezen van deze vragen achterlaat, is er een van diep respect voor de mensen, die dit alles wisten op te brengen uit vrije wil en toewijding aan hun hoge ideaal.

Buiten de H.Mis, het gezongen koorgebed en de gezamenlijke recreatie brachten de Zusters de dag door met de hun opgedragen werkzaamheden in de tuin of in het klooster, met borduurwerk en het vervaardigen van paramenten, maar ook met het overschrijven van boeken, waarbij de Zusters de beginletters wel mochten versieren met tekeningen, maar waarbij ze nooit verguldsel mochten gebruiken, omdat dit te kostbaar werd geacht. Volgens Rector Zwijsen legden de Zusters van

Coudewater zich zelfs al betrekkelijk spoedig toe op de boekdrukkunst. Zij zouden rond 1500 al een eigen drukkerij hebben bezeten. Als bewijs haalt hij daarvoor aan een copy van een houtsnede, voorstellende "Jezus met de drie apostelen in de Hof van Olijven", die zich bevindt in het Rijksmuseum te Amsterdam, en twee prentjes in het Frans Hals-museum te Haarlem, die als onderschrift dragen de woorden: "Gheprint tot Marienwater".

Hiermee willen wij alleen maar aantonen, dat Coudewater zich dus in die jaren werkelijk reeds ontwikkeld had tot een, volgens de opvattingen van die tijd, ideaal klooster, waar rust en stilte heersten en de dagen zich aan een regen tot een leven van gebed en werkzaamheid, dat slechts zelden gestoord werd van buitenaf. Voor dit laatste zorgde bovendien nog de hoge kloostermuur, waarin slechts een grote poort toegang gaf tot het klooster. Natuurlijk viel overdag nog al eens de klopper op de poort. Het waren dan mensen die op bezoek kwamen of een boodschap hadden af te geven. Maar wanneer de klopper 's-nachts de rust van het klooster verstoorde, dan moest er toch echt wel iets bijzonder aan de hand zijn zoals in 1454, toen een gevaarlijke dievenbende, de zogenaamde "Moordbranders", de omgeving onveilig maakte, brandschatting eiste, bij weigering de huizen in brand stak en er zelfs niet voor terugdeinsde daarbij ook mensen te doeden. Menigeen zocht toen zijn toevlucht binnen de muren van het klooster. Het hoefden echter niet altijd mensen te zijn op vlucht voor een dievenbende, die de nachtelijke stilte van het klooster verstoorde.

VONDSTEN UIT HET MIDDEN VAN DE NIEUWE STEENTIJD (3000 v. C.)

Anton verhagen en Ad Wouters

Enkele jaren geleden ploegde S. Coppens op zijn akker enige stenen werktuigen omhoog, die hem wel interessant leken. Zijn broer H. Coppens van de Heemkunding Rosmalen bracht ons deze werktuigen ter nadere studie. Het zijn een grote en zware bijl en een lange kling gemaakt uit vuursteen. Op een annex terrein werden in 1990 door A. Verschuren een topfragment van een soortgelijke bijl, drie bladvormige pijlsptisen, een gebroken kling (mes) en enkele afslagen van gepolijste bijlen aangetroffen.

Vindplaats

Beide vindplaatsen zijn geploegde akkers bij "Tweeberg", gelegen tussen Hintham en Rosmalen, niet ver van de snelweg A2.

Materiaal

Alle genoemde werktuigen zijn vervaardigd uit vuursteen, zeer waarschijnlijk af-

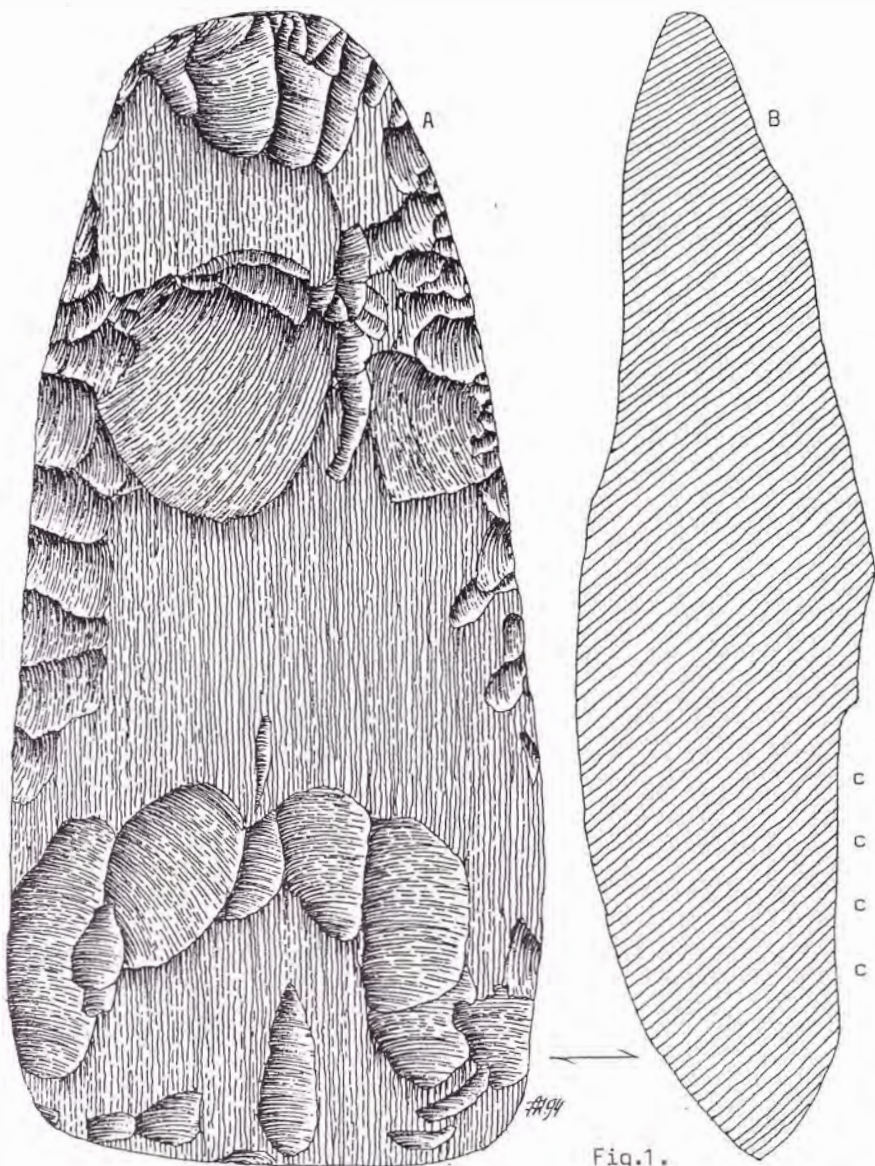
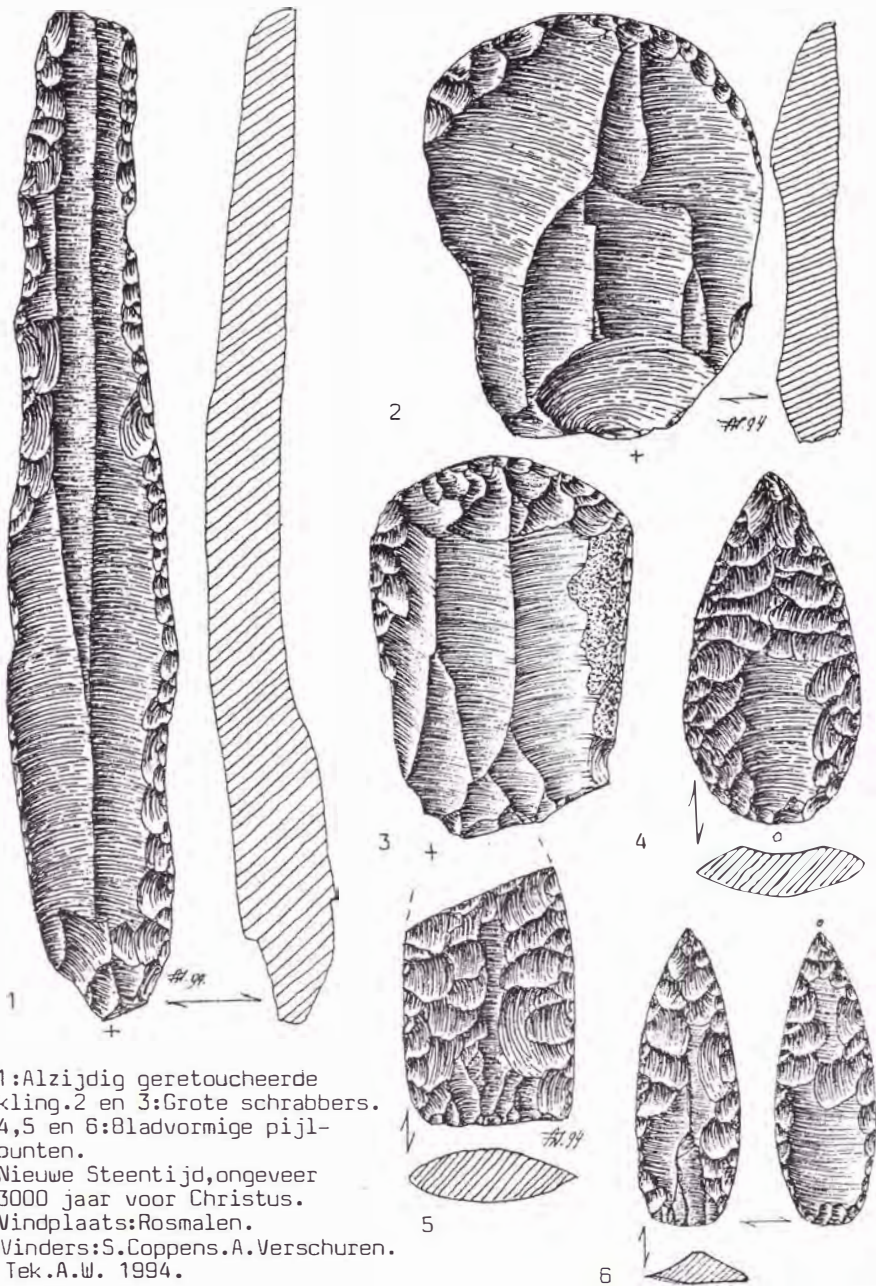

Fig.1.

Grote vuurstenen bijl van het Westeuropese type. A: Bovenzijde.
 B: Dwarsdoorsnede. C: Plaats waar tijdens het gebruik een grote splinter
 afsprong.

Nieuwe Steentijd, ongeveer 3000 jaar vóór onze jaartelling.
 Vindplaats: Rosmalen. Vinder: S. Coppens.

1:Alzijdig geretoucheerde kling.2 en 3:Grote schrabbers.
 4,5 en 6:Bladvormige pijlpunten.
 Nieuwe Steentijd,ongeveer 3000 jaar voor Christus.
 Vindplaats:Rosmalen.
 Vinders:S.Coppens.A.Verschuren.
 Tek.A.W. 1994.

Fig.2.

komstig uit de prehistorische vuursteenmijnen van Zuid-Limburg (Rijckholt, Bantholt en Valkenburg). Het betreft de grijze vuursteen met vuilwitte vlekken en vlekjes, danwel de "afwijkende" zgn. "Valkenburgvuursteen". De grote en zware bijl (fig. 1) en mogelijk de lange kling (fig. 2.1) evenals een der schrabbers (fig 2.3), zijn geslagen uit de meer gelig gekleurde, fijnkorreligere en kwalitatief betere variant van de "Valkenburgvuursteen". De schrabber van fig. 2.2 is duidelijk gemaakt van de grofkorrelige "Valkenburgvuursteen". Deze vuursteen heeft een grote "affiniteit" tot ijzer. Genoemde grote bijl en vooral de beide schrabbers hebben dan ook - het meest op de ribben - meerdere roestvlekken tot in de vuursteen. Vroeger meende men dat deze uitsluitend veroorzaakt werden door contacten met landbouwwerktuigen. De grond ter plaatse in Rosmalen is echter rijk aan ijzerdeeltjes.

De werktuigen

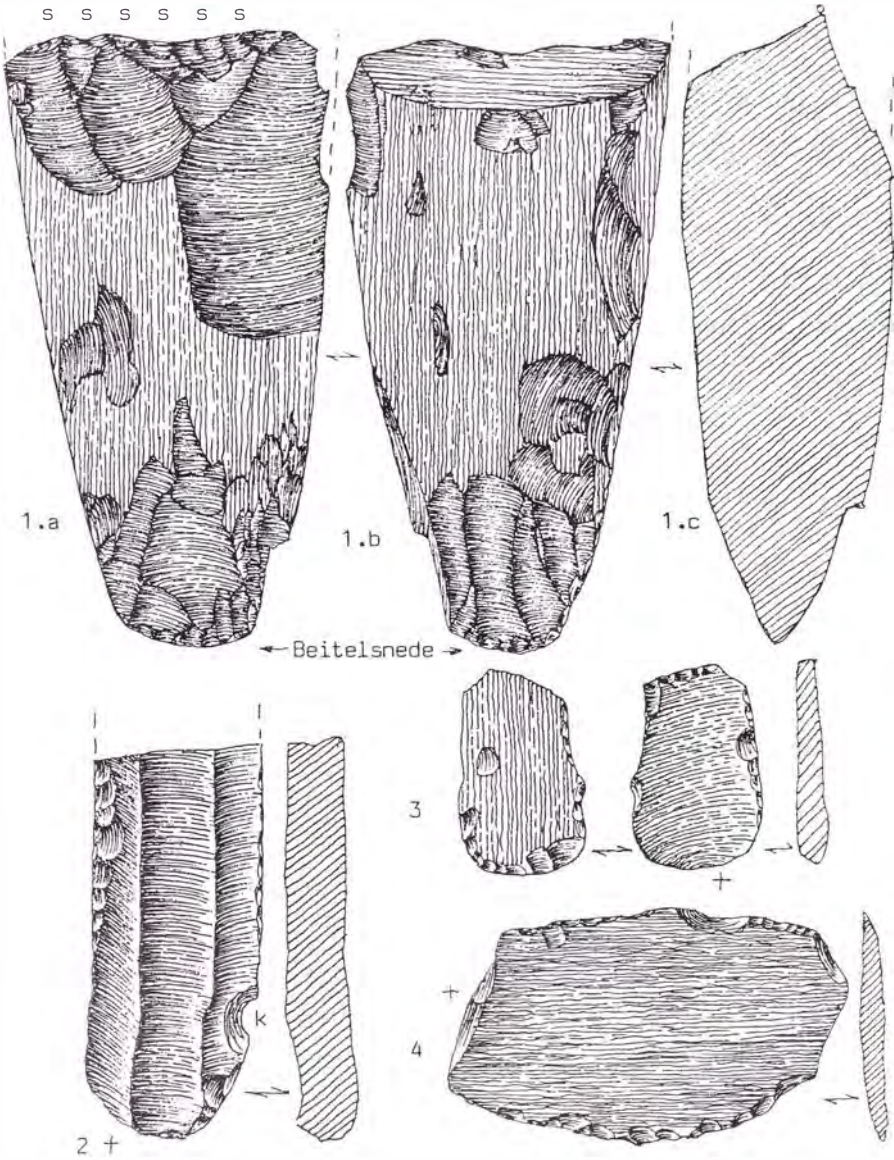
De grote gepolijste bijl (fig. 1) vertoont, ondanks de slijping, nog vele negatieven van de oorspronkelijke bewerkingsafslagen. Aan de onderzijde (achterzijde) heeft de bijl een groot en breed afslagnegatief vanuit de snede (zie bij fig. 1ccc), dat waarschijnlijk ontstaan is tijdens gebruik door een krachtige slag op bijvoorbeeld bot, kopshout of een ander hard voorwerp. Het is een bijl van het Westeuropese type (type S.2b van Hoof, 1970).

De kling (fig. 2.1) is alzijdig nabewerkt. De top is waarschijnlijk tijdens het gebruik gebroken. Dit soort klingingen werden vroeger wel als dolken beschouwd. Ze zijn echter door hun in lengte-doorsnede gebogen vorm zeer kwetsbaar en o.i. ongeschikt om als dolk gebruikt te worden. Ze zijn veeleer als lange schrapers (aan de zijkanalen), messen en boren, danwel als rituele voorwerpen gebruikt. Soms vindt men ze als bijgiften in graven. In fig. 3.2 is het ondereinde van een soortgelijke kling - hier met kerf k - afgebeeld. De drie spitsen of pijlpunten (fig. 2.4,5 en 6) zijn zogenaamde bladspitsen. Van de spits van fig. 2.5 is de punt reeds prehistorisch gebroken. Dit soort bladspitsen komt veel voor in de Michelsbergcultuur uit het midden van de Nieuwe Steentijd (= Neolithicum). De vier schrabbers (o.a. fig. 2.2 en 3) zijn groot en grof zoals ze bekend zijn van de vuursteenmijnen uit Zuid-Limburg (gemaakt in de Campagnien-techniek). Ze werden gebruikt voor de bewerking van huiden, maar waarschijnlijk ook van been en hout. De twee gevonden afslagen van deze tot nu toe kleine vindplaats (fig. 3.3 en 4) zijn afkomstig van gepolijste bijlen die werden nabewerkt zoals die van fig. 3.1. Ook deze afslagen dragen duidelijke sporen van gebruik.

Prehistorische "recycling"

Het bijlfragment van fig. 3.1 is de top van een Westeuropese spitsnekkige bijl (type Van Hoof: S.1b). Na de breuk heeft men geprobeerd van dit bijlfragment door bekapping een kleinere bijl te maken. Deze bewerking is aan de bovenzijde (fig. 3.1a bij ssss) goed gelukt. Aan de onderzijde (fig. 3.1b) lukte dit echter niet omdat daar de hoek met het breukvlak te groot was (120 graden). Men heeft toen de top van

1:Top van een geslepen bijl die in het gebruik gebroken was en daarna nabewerkt tot beitel.1.a:Bovenzijde.1.b.Onderzijde en 1.c:Lengtedoorsnede.2:Gebroken kling (mes).3 en 4:Afslagen (splinters) van een gepolijste bijl.
 Nieuwe Steentijd, ongeveer 3000 voor onze jaartelling.
 Vindplaats:Rosmalen.Vinder:A.Verschuren.

Fig.3.

dit bijlfragment (zie bij beitelstede) door dubbelzijdige bekapping tot een bruikbare smalle beitel nabewerkt. De gebruikssporen aan de stede laten zien dat het werktuig of artefact ook werkelijk is gebruikt. Het hergebruik van de afslagen en het bijlfragment tonen aan dat vuursteen op deze vindplaats bijzonder schaars was en dat "recycling" niet alleen een modern fenomeen is.

Plaatsing in tijd en cultuur

Het aantal vondsten op deze lokatie is te gering om een sluitende cultuurtoewijzing te geven en dit te meer omdat er tot nu toe nog geen aardewerkscherven werden aangetroffen, omdat de beide bijlen van het Westeuropese type zijn en de grote klingen vervaardigd zijn uit Zuid-Limburgsvuursteen, en omdat er uitsluitend pijlpunten van het bladspitstype voorkomen. De in Campignien-techniek gemaakte grote en grove schrabbers (eveneens van Rijcholt- en Valkenburgvuursteen) doen sterk denken aan relaties met vuursteenmijnbouwers van genoemde plaatsen die vele eeuwen lang, vanaf ongeveer 3800 v.C., ook de Zuidelijke Nederlanden van vuurstenen werktuigen hebben voorzien. In meerdere opeenvolgende en soms ook gelijktijdig ~~ex~~isterende culturen vinden we deze Zuid-Limburgse vuursteen dan ook terug in hun werktuiginventaris (Michelsbergcultuur, Seine-Oise-Marnecultuur, Stein-Vlaardingen groepen). De hier beschreven vondsten zijn op typologische gronden het meest waarschijnlijk gebruikt geweest door lieden van de Michelsbergcultuur, dan wel door hen naar deze streken "verhandeld". Deze cultuur dankt zijn naam aan de prehistorische nederzetting op de Michelsberg in Baden. Ze is waarschijnlijk ontstaan rond 3300 v. C. in de streek van de bovenloop van de Rijn. De cultuur werd door Lüning (1968) in vijf perioden verdeeld. Tijdens de perioden III en IV hebben groepen Michelsbergers zich op meerdere plaatsen in België en in mindere mate ook in Limburg en Brabant gevestigd (zie hiervoor "Apan-Extern" nr. III pag. 7 - 17 met kleurenfoto, Groningen 1993; III-IV = "De Belgisch Michelsberg-groep"). De mensen van de Michelsbergcultuur verbleven hier in het Subboreaal (vanaf ongeveer 3000 voor onze jaartelling). Dit was een tijd met een gematigd tot warm landklimaat. Het bosbestand omvatte: den, els, eik, iep, berk en hazelaar, terwijl de beuk zijn intrede deed. Uit opgravingen in Duitsland en België weten we dat de Michelsbergers zowel landbouw als veeteelt hebben gekend. Uit stuifmeelonderzoek is gebleken dat er al enkele botanische graansoorten zoals eenkoorn en emmertarwe werden gekweekt, terwijl ook erwt, linze, vlas en maanzaad bekend waren. Rund, varken, schaap, geit en hond waren gedomesticeerd, terwijl het jachtafval bewijst dat zowel op edelhert, ree, paard, beer, wolf, bever en vogels werd gejaagd. Van de vissoorten is vooral de steur geliefd geweest. De pijlpunten van deze vindplaats bewijzen ook dat hier de jacht werd beoefend, mogelijk als welkom surplus op het menu.

De heren S. Coppens, H. Coppens en A. Verschuren danken wij voor het bereidwillig ter beschikking stellen van het hierboven beschreven archeologisch materiaal.

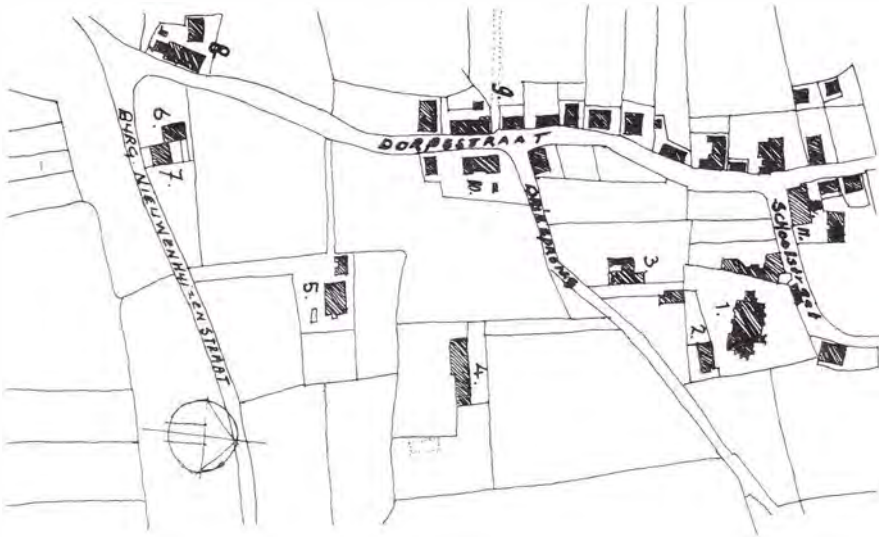

TERUGGAVE VAN DE LAMBERTUSKERK AAN DE KATHOLIEKEN

Harry Coppens en Wil Croonen

Na de reformatie (Luther, Calvijn en Zwingli) begin 16e eeuw verloren de Rooms-Katholieken de Lambertuskerk aan de Hervormden en moesten zij genoegen nemen met een schuurkerk. Slechts een klein gedeelte van de Lambertus diende toen tot Hervormde kerk. Een ander klein gedeelte (aan de oostkant van de kerk) diende als raadshuis en het grootste gedeelte van de kerk bleef ongebruikt. Onder Koning Willem I (1815-1840), de koning-koopman, kwam op 10 november 1823 de kerk weer in Rooms-Katholieke handen en volgde er een interieurrestauratie. Wil Croonen maakte een situatieschets (zie bijgaande tekening) van een gedeelte van Rosmalen naar de toestand van 1823 en gaf tevens een tiental gebouwen een plaats op die schets. Tevens maakte hij een transcriptie van de brief, waarin de regeling van de overgang naar de katholieken staat opgetekend. Een moeizaam werk, daar alleen de eerste bladzijde goed leesbaar was.

(Verklaring van de cijfers bij de situatieschets)

1. Sint Lambertuskerk, die van 1648 tot 1824 in gebruik was bij de Hervormden.
2. Het schoolhuis.
3. Het Hoff van Hollant. Woonhuis van de secretarissen Willeem Aanhuis (1727), erfsecretaris Jacob Dirk Cremers (1748-1763) en Johan Adr. Esser.
4. De pastorie. Tijdens die periode woonhuis van de dominee. Het gebouw was eigendom van de gemeente en is in 1823 overgedragen aan de katholieken.
5. Nederlands Hervormde Kerk.
7. Nederlands Hervormde pastorie. Beide gebouwd rond 1824. Bij het gereedkomen van de Hervormde kerk te Hintham in 1826 verkocht.
8. Woonhuis van dokter Jan Corn. Jansen, annex herberg. Hij was gehuwd met Mart van der Doelen.
9. Raadhuis.
10. Waar nu villa Fleurie staat, stond in 1823 een huis, dat bewoond werd door Frans van Hassel, die hier in 1820 overleed.
11. Het Bont Perdje (zoals het was tot ±1960)

Wij Willem, bij de gratie Gods,
Koning der Nederlanden, Prins van
Oranje-Nassau, Groot-Hertog van
Luxemburg enz., enz., enz..

Op onderscheiden verzoeken van Pastoor en Kerkmeesteren der Roomsche Catholijke gemeente te Rosmalen om in het bezit te komen van de parochiale kerk aldaar toebehorende aan de Hervormde gemeente dier plaats

Gezien het rapport van Onzen Staatsraad Directeur Generaal voor de zaken der Hervormden kerken en van Onzen Directeur Generaal voor de zaken van de Roomsche Catholijke Eerdienst van den 1 November 1823 no 3502/1764 no 7203 Gelet op de schikkingen en de overeenkomst door middel van den Gouverneur van NoordBrabant tusschen de beide voormelde Kerkgemeenten van Rosmalen onder Onze goedkeuring aangegaan

En in aanmerking nemende

Dat dezelfde schikking eene alleszins heilzame strekking heeft om den vrede en de eensgezindheid tusschen de ingezetenen van Rosmalen te bevorderen in het belang van de onderscheiden gemeenten gelijkelijk kan dienen

Hebben goedgevonden en verstaan, de voormelde schikkingen en overeenkomst goedkeurende te bepalen

1° dat de parochiale kerk, thans een eigendom der Hervormde gemeente van Rosmalen met alle derzelve goederen en fondsen, uitgezonderd het mobelair hierna te melden zal overgaan in eigendom aan de Roomsche Catholijke gemeente van Rosmalen

2° Dat de Roomsche Catholijke gemeente voordr aan de Hervormde gemeente aldaar in eigendom zal afstaan het bij de eerstgemelde bezeten wordende kerkgebouw benevens de daaraan annexe huizinge en erve, vroeger tot Pastorij der gezegde Roomsche Catholijke gemeente gediend hebbende

Wordende tot het onderhoud van het laatstgemelde kerkgebouw, nadat hetzelfde tot een lokaal tot uitoefening van den Hervormde Eeredienst zal zijn ingerigt, gelijk mede tot bestrijding van andere kosten van denzelfden Eeredienst aan de Hervormde gemeente van Rosmalen bij deze verleend uit 's Rijkkas een subs. van zeshonderd Gulden (f 600,=)

3° Dat het kleine gebouw gelegen bij de voormalige Roomsche Catholijke Pastorijhuizinge in eigendom zal overgaan aan de Burgelijke gemeente van Rosmalen teneinde tot een Raadkamer en bewaarplaats der Dorpsarchieven te worden in gereedheid gebracht

Wordende tot bestrijding der kosten dier ingerigt aan de Burgelijke gemeente uit 's Rijkkas een subsidie toegestaan van vijfhonderd Gulden (f 500,=) en zullende de burgerlijke gemeente voornoemd daartegen afstand doen van haar regt van het houden eener raadkamer in de parochiale kerk en ten hare lasten nemen een jaarlijkse rente van drie vaten rogge uit de voorm. Roomsche Catholijke pastorij

uitgaande

4^e Dat de huizinge thans door den pastoor der Roomsch Catholijke gemeente bewoond en aan de Burgelijke gemeente behorende door laatstgemelde aan de Roomsch Catholijke gemeente in eigendom zal worden overgegeven tegen een schadeloosstelling uit 's Rijkskas van vijfhonderd Gulden (f 500,=)

5^e Dat de preekstoelen en de meubelen tot de beide kerken behorende zullen blijven het eigendom der respectieve gemeenten zoals zij daarvan tegenwoordig in bezit zijn

6^e Dat uiterlijk binnen zes maanden nadat deze ter kennis van belanghebbenden zal zijn gekomen de onderscheidene overgangen van gebouwen, fondsen, enz. zullen moeten zijn tot stand gebragt

7^e Dat indien onverhoopt eenig geschil mogt ontstaan tusschen de belanghebbenden over de meening van dit besluit, de uitlegging daarvan zal staan aan den Gouverneur der Provincie NoordBrabant waarnaar zij zullen hebben te gedragen

8^e Dat de drie subsidies hiervoren vermeld te zamen bedragende eene som van duizend zes honderd Guldens (f 1600,=) zullen worden gevonden volgens den hiernevens gevoegden staat

En zij zullen afschriften dezer, met bijvoeging der overlegde stukken worden gezonden aan Onzen Staatsraad, Directeur Generaal voor de kaken der Hervormde Kerk enz. en aan Onzen Directeur Generaal voor de zaken van den Roomsch Catholijken Eeredienst, teneinde elk voor zoveel hem aangaat, voor de uitvoering van dit besluit zorg te dragen, mitsgaders aan Onzen Minister van financiën en aande Algemene Rekenkamer tot informatie

's Gravenhage den 10 November 1823

(getekend) Willem

vanwege den Koning

(getekend) J.G. de Meij van Streefkerk

Accordeert met deszelfs origineel

De Griffier ter Staats Secretarie

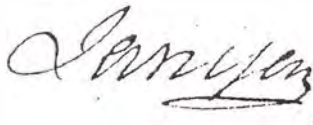
(getekend) L.H. Elias Schovel

Voor overeenkomstig afschrift

De Secretaris en Adviseur bij het

Departement voor de zaken der Hervormde Kerk, enz

w.g.

VAN STRAATNAAM NAAR GRAFMONUMENT (of omgekeerd) IN HET KERKDRP HINTHAM

Jan Heijmanslaan - Pastoor van Thiellaan - Johan Enthovenstraat

---

Carl T.M. Horn

Op 5 november 1963 schrijft het college van burgemeester en wethouders aan de Raad van de gemeente Rosmalen: "De uitvoering van het uitbreidingsplan 'Hintham-Zuid' vordert in een snel tempo en zeer binnenkort zullen de eerste woningen aldaar gereed komen en worden betrokken. In verband hiermede is het nodig, dat aan de straten in dit plan een naam wordt gegeven."

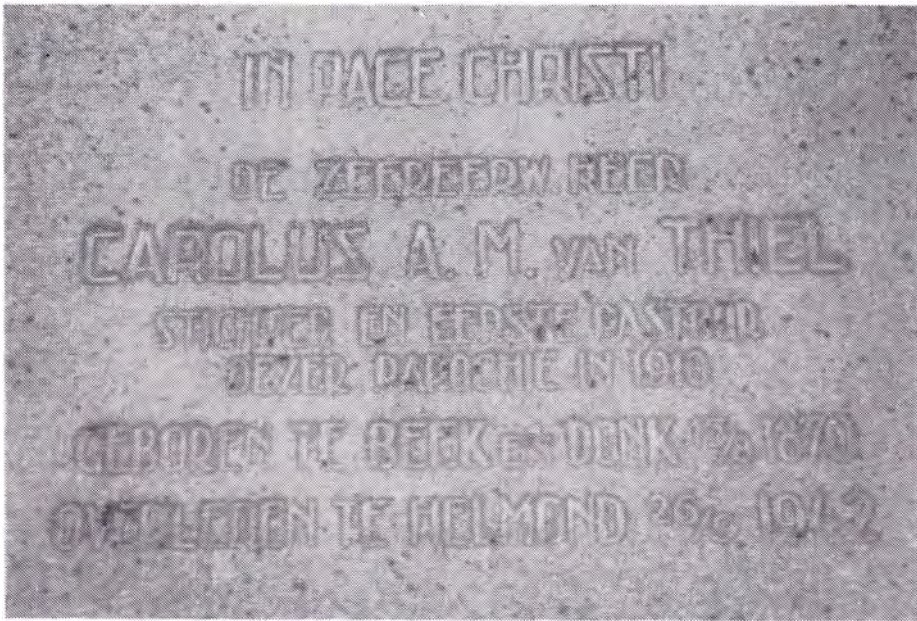

Grafmonument Jan Heijmans. Coll. Henk de Werd.

Dan wordt voorgesteld de straatnamen te noemen naar schilders en het College vervolgt: "Teneinde tot een verantwoorde naamgeving te komen hebben wij in deze advies ingewonnen (...) waarop ons een lijst is verstrekt van Brabantse schilders, die in de laatste twee eeuwen hebben geleefd en waarbij zoveel mogelijk ook met de belangrijkheid werd rekening gehouden."

De adviseur - M. (Thijs) van de Griendt, leraar Nederlandse Taal en Geschiedenis te 's-Hertogenbosch, directeur Provinciaal Genootschap - somt 37 namen op "in

volgorde van belangrijkheid" (bekendheid), waaronder een drietal voor de hoofdlanen, te weten Vincent van Gogh, Herman Moerkerk en Jan Sluyters. Op het advies de straatnamen te vernoemen naar schilders worden door het College twee uitzonderingen voorgesteld. "Deze uitzonderingen betreffen: a De hoofdstraat(laan), die het plan van oost naar west doorkruist. In overeenstemming met het gevoelen van de commissie voor gemeentewerken zijn wij van oordeel, dat deze laan behoort te worden vernoemd naar degene, die zich heeft beijverd het plan 'Hintham-Zuid' tot stand te brengen en die de uitvoering ervan in hoge mate heeft gestimuleerd, t.w. de Heer Jan Heijmans, directeur van de N.V. Aannemers- en Wegenvbouwmaatschappij v.h. Firma J. Heijmans. Voor deze laan stellen wij daarom voor de naam 'Jan Heijmanslaan'. Door deze naamgeving wordt tevens de

Grafmonument Carolus M. van Thiel. Coll. Henk de Werd.

waardering van de gemeente geuit voor een vooraanstaand ingezetene, die ook jarenlang deel heeft uitgemaakt van Uw College." En zo wijkt de schilder Jan Sluyters voor de bouwer Jan Heijmans.

"b Het kwam de commissie voor gemeentewerken en ons college voorts aanbevelingswaardig voor de stichter van de parochie Hintham te eren door een straat naar hem te vernoemen. In verband hiermede wordt U voorgesteld het noordelijke gedeelte van de laan, die het plan van noord naar zuid doorkruist, te noemen 'Pastoor van Thiellaan'." En zo moet de schilder Vincent van Gogh de

helft inleveren ten gunste van de pastoor Carolus van Thiel.

Bij de voorgestelde schildersnamen wordt opgemerkt "dat de naam JOHAN ENTHOVEN(straat) mede is gekozen met het oog op de omstandigheid, dat deze schilder jarenlang in onze gemeente heeft gewoond." Aan die uitleg had toegevoegd kunnen zijn zoiets als "...en zijn laatste rustplaats heeft gevonden op het kerkhof van de parochie H. Anna te Hintham aan de straat die we voorstellen te noemen Christiaan Kannemansstraat."

In een besluit van 12 november 1963 stelt de Raad van de gemeente Rosmalen de straatnamen vast. Bouwer Jan Heijmans, pastoor Carolus van Thiel en kunstschilder Johan Enthoven hebben met elkaar gemeen dat ze hun laatste rustplaats hebben gevonden op de parochiale begraafplaats.

De eerste twee zijn bij de meeste bewoners veelal voldoende bekend en met weinig of geen zoeken is hun grafmonument te vinden. Maar wat weten we van Johan Enthoven? Zijn geboorte-akte is niet moeilijk te vinden: "In het jaar acht-tienhonderdachten-negentig den elfden Maart verscheen voor ons ambtenaar van den Burgerlijken Stand van de Gemeente Roosendaal en Nispen, Willem Dirk Enthoven, oud negen en dertig jaren, van beroep Ambtenaar Staatsspoorwegen, wonende aldaar, die verklaarde dat op den tienden Maart dezes jaars, des namiddags ten half zes ure binnen deze Gemeente in het huis wijk E nummer 90 is

Grafmonument Johan W.M. Enthoven. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

geboren een kind van het mannelijk geslacht, uit zijne Echtgenootte Josephine Casperine Maria van der Ven, zonder beroep, wonende alhier, welk kind zal genaamd worden Johan Willem Marie..." Zijn vader -geboren in Roermond op 9-8-1858- werkte dus bij wat later de Nederlandse Spoorwegen is gaan heten.

Op 6 juni 1911 wordt door vader Enthoven in de stad 's-Hertogenbosch aangifte gedaan dat het gezin, komende uit Maastricht, sedert 1 juni 1911 woonachtig is aan de Koninginnenlaan 31. Enige tijd later vermeldt het bevolkingsregister dat de familie in de Clarastraat op nummer 12 woont.

Uit diezelfde bron blijkt dat vader Adjunct Stationschef is en ook dat hij van religie Nederlands Hervormd is. Moeder Enthoven-van der Ven -geboren in 's-Hertogenbosch op 28-4-1859- daarentegen is van Rooms-Katholieke huize.

Op 29 maart 1924 verhuist het gezin naar de gemeente Berlicum; vader is sedert september 1923 met pensioen. Maar op 15 december 1925 keren zij weer terug op het adres Clarastraat 12 in 's-Hertogenbosch.

Op 6 april 1926 verhuist het gezin naar de gemeente Rosmalen en gaat wonen in Wijk E op nummer 145. Dat was in de straat gaande van de toenmalige Rijksweg bij Heer en Beek richting spoorweg, de huidige Heer en Beekstraat. Volgens de topografische kaart uitgave 1927 (voor het laatst herzien in 1920) is dat de meest gangbare weg komende uit Den Bosch over de Rijksweg naar de dorpskern van Rosmalen. De reeds genoemde Heer en Beekstraat wordt op die kaart aangeduid met Molenstraat. De parochiegrens tussen H. Anna Hintham en H. Lambertus Rosmalen volgde toen de as van die weg -vanaf het ontmoetingspunt van de (huidige) Elststraat en Heer en Beekstraat, de Graafsebaan, de Berlicumseweg, enz. Ook in de bisschoppelijke vaststelling van de parochiegrenzen in 1910 wordt op dit punt gesproken over "eene rechte lijn (vanaf de Vliersche Steeg), die uitloopt op de scheiding tusschen de 'Tweebergsche Streepen' en 'De Lage Heide' tot de Molenstraat."

Terug naar het gezin Enthoven. Ruim zes jaar na de verhuizing -op 28 november 1932- overlijdt vader Willem Dirk, 74 jaar oud. Hij wordt begraven op het RK kerkhof achter de kerk in Hintham. Moeder verhuist op 24 februari 1937 als weduwe weer naar 's-Hertogenbosch om haar intrek te nemen in het Muntelbolwerk op nummer 9. Zij komt te overlijden op 31 maart 1943, 85 jaar oud, en wordt eveneens in Hintham begraven bij haar man. (Graf B.42).

Johan Willem Marie (Jo) Enthoven woont dus sedert 6 april 1926 in de gemeente Rosmalen in Hintham, wijk E nummer 145. Van beroep is hij dan ambtenaar bij Rijkswaterstaat. Hij huwt op 29 december 1933 te Rosmalen Dorine Augusta Adèle Marie Verhaak. Zijn bruid -geboren in Sas van Gent op 30 juli 1900 als dochter van Christiaan Verhaak en Leonia Maria van de Velde- komt als apothekersassistente van Amsterdam naar Hintham. Naast zijn ambtenaarschap is Jo Enthoven dus kunstschilder en tekenaar. Zijn onderwerpen zijn in hoofdzaak stillevens, bloemen en landschappen: vaak Brabantse heidelandschappen met bloeiende brem. Hijgenoot een opleiding MO tekenen en kreeg les van E.E.G. van

der Ven. In 1939 was er een groepsexpositie (selectie) in het Stedelijk Van-Abbemuseum te Eindhoven.

Er is nog al wat werk van hem verkocht door Kunsthandel / Galerie Borzo in de Verwersstraat te 's-Hertogenbosch. Hij heeft lang in tweestrijd geleefd of hij zijn ambtenaarschap er aan moest geven om zich geheel te wijden aan het schilderen. Zijn vrouw was de gewichtigste factor die hem ervan weerhield. Zwaarwegende reden voor haar was zijn pensioenrecht. Jammer heeft zij gelijk gekregen; hij heeft de pensioengerechtigde leeftijd niet gehaald. Op zondag 22 juli 1956 -amper 58 jaar oud- overlijdt hij in Den Bosch en wordt begraven op het kerkhof van de parochie H. Anna te Hintham in vak D nummer 17. Zijn echtgenote Dorine overleeft hem bijna vijftien jaar en komt te overlijden op zaterdag 29 mei 1971. Zij wordt bijgezet in het graf van haar man. Het echtpaar liet geen kinderen na.

Dit verhaal wordt aan de vergetelheid ontrukkt omdat de parochie H. Anna Hintham op zoek is naar de rechthebbende op de grafplaats van Johan Enthoven. Tot op heden is die niet gevonden. De grafrechten zijn reeds een tiental jaren verstreken en eigenlijk zou het graf met monument geruimd moeten worden. Je kunt je de vraag stellen of dat historisch gezien verantwoord is.

In dit geval -Johan Enthoven, ruim vijftig jaar inwoner van de gemeente Rosmalen, een straat naar hem vernoemd in zijn woonplaats Hintham- is de gemeente / gemeenschap Rosmalen niet moreel verplicht de grafrechten voor haar rekening te nemen ? En is de Heemkundekring in Rosmalen niet moreel verplicht het onderhoud van het monument te verzorgen ? Wie het weet mag het zeggen. De parochie H. Anna in Hintham wacht af.

Bronnen:

1. Begraafboek (uitvaartboek 1915-1961) van de RK parochie H. Anna Hintham;
2. Gemeente-archief Rosmalen;
3. Streekarchivaat *Langs Aa en Dommel*;
4. Rijksarchief 's-Hertogenbosch;
5. Hr. Van Rosmalen (Borzo), 's-Hertogenbosch;
6. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch;
7. P.M.J. Jacobs, Biografisch handboek Beeldend Nederland, 1993;
8. Pieter A. Scheen, Ned. Beeld. Kunstenaars.

REGISTER OP ROSMALLA - VIERDE JAARGANG 1994

In het jaarlijkse register is dit keer slechts naar onderwerp gesorteerd, gezien het grote aantal nummers dat dit jaar is verschenen. Er zijn dit jaar namelijk vier Rosmalla's verschenen en drie Rosmalla Extra's. De verwijzingen werken zoals gebruikelijk:

1/1 betekent nummer 1 van 1994, bladzijde 2;

E4a/8 betekent Rosmalla Extra deel 4, eerste helft, bladzijde 8; etc.

Naar onderwerp

Niet opgenomen zijn de inhoudsopgaven, voorwoorden en lijsten van sponsors, daar die in elke aflevering terugkomen en voor verder onderzoek niet relevant zijn.

1921: 3 doden bij treinongeluk in Rosmalen, 20 december	1/4
1930, Over dood en begrafenis rond	3/23
1940: Rosmalen in het eerste jaar van de oorlog	E4a/8
1944, Kamp Vught zomer	4/12
1944, September	E4b/13
1989-1994: 5 jaar Heemkundekring Rosmalen	E2/2
Afspraak, De	E4a/49
Anekdoten	E4a/50; E4b/50
Annaschool, Duits in de Hinthamse	E4a/27
Anna-twee, Mariaschool of	3/13
Archief	2/7
Baldadig, Jeugd van Rosmalen in oorlogsjaar 1941	E4a/16
Beurt, Nou is het <i>mijn</i>	E4a/33
Bevrijding	E4b/10
Boeken	3/6
Boerderijen en hun bewoners	1/30; 2/20
Brand tijdig melden, Bij	2/5
Breda, Catechismus van de gemeente	3/30
Bruggen met zijn <i>Sluiske</i> , De bevrijding van	E4b/30
<i>Busgherbeemde</i> 1, Het toponiem <i>Der</i>	4/1
Catechismus van de gemeente Breda	3/30
D'n Heiboer, Hannus	1/3
Dolle dinsdag of de dood ontlopen	E4b/1
Donk, Marinus van de	E4a/30
Dood en begrafenis rond 1930, Over	3/23
Duits in de Hinthamse Annaschool	E4a/27
Foto's, Enkele	3/28
Gemeenteraadsverkiezingen 1962	1/21
Geschiedenis van het uurwerk, De	E3/2
Grafmonument in het kerkdorp Hintham, Van straatnaam naar	4/29
Hanegraaf, Oorlogsbelevissen van Jan	E4b/39
Hannus d'n Heiboer	1/3
Hintham en de oorlog	E4b/14
Hintham, Van straatnaam naar grafmonument in het kerkdorp	4/29
Honderd	3/22
<i>Hoop doet leven</i> , Loterijvereniging	2/2; 3/2
Huis van Meeuwen in oorlogstijd, Het	E4b/34
Inleiding	E4a/2

Janssen, In memoriam Frans	3/1
Jeugd van Rosmalen in oorlogsjaar 1941 baldadig	E4a/16
Kinderliedjes en -versjes	1/1; 2/18; 3/11; 4/16
Klooster tot psychiatrisch ziekenhuis, Van	1/16; 2/29; 3/17; 4/19
K.P. Margriet	E4a/44
Lambertuskerk aan de Katholieken, Teruggave van de	4/26
Loterijvereniging <i>Hoop doet leven</i>	2/2; 3/2
Luchtoorlog en de pilotenhulp, De	E4a/36
Margriet, K.P.	E4a/44
Mariaschool of Anna-twee	3/13
MBO-College te Oss	E3/27
Meeuwen in oorlogstijd, Het Huis van	E4b/34
Nieuwe Steentijd (3000 v. C.), Vondsten uit het midden van de	4/20
November oftewel de slachtmaand	4/5
Persoonsnamen in Rosmalense toponiemen	1/9; 2/33
Pilotenhulp, De luchtoorlog en de	E4a/36
Reglement van de Sangers van R.C. Kerk van Rosmalen (1826)	2/26
Restauratie, De	E3/13
Roofvogels azen op Rosmalen	4/18
Schade en herstel	E4b/45
Schrèpke gooien, Nogmaals	1/8
September 1944	E4b/13
Slachtmaand, November oftewel de	4/5
<i>Sluiske</i> , De bevrijding van Bruggen met zijn	E4b/30
Stationsstraat, De VI van de	E4b/42
Steentijd (3000 v. C.), Vondsten uit het midden van de Nieuwe	4/20
Straatnaam naar grafmonument in het kerkdorp Hintham, Van	4/29
Toponiem <i>Der Busgherbeemde 1</i> , Het	4/1
Toponiemen, Persoonsnamen in Rosmalense	1/9; 2/33
Uurwerk, De geschiedenis van het	E3/2
VI van de Stationsstraat, De	E4b/42
Verslagen over de oorlog	E4b/19
Voedt zichzelf, Rosmalen	E4a/17
Voor U gehoord	2/9; 3/8
Vrijersvoeten, begin 20 ^e eeuw, Op	1/12
Vught zomer 1944, Kamp	4/12
Water te Rosmalen, Hoog	2/11
Weber, ondergedoken in Rosmalen, Joseph	E4b/7

SPONSORS

De uitgave van Rosmalla is mede mogelijk door de financiële steun van:
Abelen BV, Makelaarskantoor, Burg. Mazairaclaan 2, Rosmalen
Van Grinsven Sanidrōme, Raadhuisstraat 4c, Rosmalen
Berg Autobedrijf, G. v.d., Hintham 162, Rosmalen
Berg Autoschadebedrijf, G. v.d., Hintham 160, Rosmalen
Bouwmans, Oliehandel, J., Tweeberg 1, Rosmalen
Creij & Van Hoek BV Grond- weg- en waterbouw, Huisbergenweg 6, Rosmalen
E.T.I. Bureau Linnenbank BV, Stationstraat 13, Rosmalen
Foto Stijntjes, Molenhoekpassage 5, Rosmalen
Gebouwenservice H. Pennings & Zn BV, Europaplein 14, 's-Hertogenbosch
Gludemans BV, W., Hintham 117, Rosmalen
Heijmans BV, Ver. Bedrijven, Graafsebaan 13, Rosmalen
Hoedemakers en Zonen BV, Aannemersbedrijf P., Hintham 68, Rosmalen
Huijbregts en Peters Notarissen, Hoff v. Hollantlaan 5, Rosmalen
Jaropa Holding BV, J. Stienstra, Bruistensingel 100, 's-Hertogenbosch
Lambermont Assurantiebedrijf, A., Burg. Woltersstraat 1, Rosmalen
Lotus BV Pluimveeslachterij, Biestkampweg 2, Rosmalen
Mierlo, Advocatenkantoor van, Pioenroosstraat 20, Rosmalen
Modecentrum C. van de Graaf, Dorpsstraat 10, Rosmalen
Pennings Bouwmaatschappij BV, H., Sportlaan 21, Rosmalen
Pennings en Zonen Bouwbedrijf BV, H., Dorpsstraat 4, Rosmalen
Piels, Technisch installatiebedrijf, Friezenstraat 7, Rosmalen
Rabobank Rosmalen, Raadhuisstraat 1, Rosmalen
Reijmers Schoenen BV, Dorpsstraat 26, Rosmalen
Timmers BV Bouwbedrijf, Heikampweg 6, Rosmalen
Uden BV, Aannemersbedrijf A. v., Vliertwijksestr. 38c, Rosmalen
Verbiesen, Brood- en banketbakker J., Molenstraat 34, Rosmalen
Verstappen Handelonderneming BV, Kloosterstraat 5a, Rosmalen
Verstegen Schilderwerken BV, Oude Engelseweg 3a, 's-Hertogenbosch
Villa Fleurie, De Driesprong, Rosmalen
Voets Weg- en Waterbouw, Gebr., Pinksterbloemstraat 4, Rosmalen
V.O.F. Gebr. v.d. Plas, Schildersbedrijf, Graafsebaan 5, Rosmalen

---

INHOUDSOPGAVE

Van de redactie	1
Het toponiem <i>Der Busgerbeemde</i>	1
November oftewel de slachtmaand	5
Kamp Vught zomer 1944	12
Kinderliedjes en -versjes	6
Roofvogels azen op Rosmalen	18
Van klooster tot psychiatrisch ziekenhuis	10
Vondsten uit het midden van de Nieuwe Steentijd (3000 v. Chr.)	20
Teruggave van de Lambertuskerk aan de Katholieken	26
Van straatnaam naar grafmonument (of omgekeerd) in het kerkdorp Hintham	29
Register op Rosmalla - vierde jaargang 1994	33

Woning van Jan de Ridder in de Maliskampse Hei. Ter plaatse vindt men nu de Zandstraat. Foto's Henk de Werd. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

